

ESZMÉK
ÉS
JELLEMRAJZOK

AZ
1848⁸¹₉. FORRADALOM
ESEMÉNYEI- ÉS SZEREPLŐIRŐL.

MÉSZÁROS LÁZÁR
VOLT M. K. FELELŐS HADÜGYMINISZTER KÉZIRATAI.

KÖZREBOCSÁTJA
SZOKOLY VIKTOR.

PESTEN.
AZ „ATHENAEUM” TULAJDONA.
871.

NYOMATOTT AZ „ATHENAEUM” NYOMDÁJÁBAN.

Tájékoztató az olvasóhoz.

Mészáros Lázár „Élettörténete, külföldi levelezései és emlékiratai” általam a második kir. magyar felelős miniszterium ki-nevezése előtt, Pálffy Mór kormányzósága idején, 1865-ban bocsáttatván közre, dacára, hogy az akkori censura igen súlyos nyomása alatt kellett meg-jelenniök, midőn az írókat naponként állitgatták hadi törvényszékek elé, s midőn a viszonyok és sze-mélyek iránti tekintetek a kéziratok igen sok helyé-nek kipontozását tették szükségessé, — a részrehaj-latlanul igazságos, a „legbecsületesb magyarnak” nevezett számüzött ezen irodalmi művei s a rája vo-natkozó adatok nemcsak hazánkban, de még külföl-dön is feltűnően kedvezőleg fogadtattak s több nyel-ven ismertettettek.

Mit akkor a hazánkat nyomott súlyos viszo-nyok között nem tehettem, kötelességemnek tartom ez iratok genesiséhez az adatokat most nyújtani.

Én Mészárosnak, e rokonszenves jellemnek, ezen hazája ügyei és szereplői fölött sirva nevető

bölcsésznek eleinte csak külföldi levelezését, memoir-irodalmunk ezen gyöngyét terveztem közrebocsátani. Kéziratai gyűjtése közben esett csak tudtomra, hogy volt-hadügyminiszterünk már kiutáhsai száműzetésében hozzáfogott forradalmi eseményeink leírásához és fejtegetéséhez s hogy ezt később Jerseyben, majd meg Amerikában folytatta; — hogy azonban Eywoodban történt halála után hová lettek ezen kéziratok? — melyeknek létezését különben a Horváth Mihály „Függetlenségi harcunk történetében történt hivatkozások is gyanították, — jó darabig meg nem tudhattam. De tudtam azt, hogy Mészáros Amerikából Európába indulva, holmija nagy részét előre küldé volt Genfbe Puky Miklós hazánkfiához, kinek ottani nyomdájában szándékozott alkalmaztatást vállalni; midőn tehát a „Függetlenség történetének“ ezen áldozatkész kiadójához is fordultam a volt-hadügyérnek némely, netalán kezei közt levő levelei tárgyában, válaszul — legkellemebb megglepetésemre! — az elhunynak nemcsak némely levelét, de egyszersmind összes hátrahagyott irományait: emlékiratait, önéletirata töredékeit, szépirodalmi kísérleteit s a forradalom eseményei és szereplői fölött irt „Eszméit és jellemrajzait“ is megkaptam azon felhatalmazással, hogy ezen, az író által nyilvánosságra szánt s Horváth Mihály által még kéziratban sok helyütt forrásul használt műveket sajtó alá rendezhessem.

Felhatalmaztatásomat kész örömmel siettem

igénybe venni, s így jelentek meg hat füzetben Mé-
száros „Élettörténete, külföldi levelezései és emlék-
iratai“; — „Eszméi és jellemrajzai“. azon-
ban nem.

Hogy ez utóbbi, ép oly érdekes mint tanulsá-
gos művét akkor nem bocsátottam közre, ennek oka
nyomott politikai viszonyaink közt rejlett. E mű
éles bonckés alá vette volt forradalmi eseményeink
és szereplőinek bírálátát; részrehajlatlanul, az író
legjobb lelkiismerete szerint, tekintet nélkül tárva
fűl a nemzet és vezetőinek hibáit. Már pedig az abso-
lutismus tartalékserege részéről ellenünk szórt recri-
minatiók idején, midőn összes erőnk a passiv ellent-
állásban rejlett, midőn az élesen ostromozott szemé-
lyek egynémelyikében a nemzet nagy része — lehet
mondani: egész tömege, — oly faktorokat szemlélt,
kiknek hatalmas közreműködésétől remélé új életét:
mondom, ily időben bűnnek tartottam volna a nem-
zeti közérzületre lohasztólag hatni.

Hanem mások a viszonyok most. Szabad saj-
tónk mellett még igaztalan vádak sem lehetnek többé
ártalmunkra, mert ellenükben a tények helyes vilá-
gításba helyezettvén, még csak jobban elősegítik a
való események, igazi jellemvonások földerítését.
Régi sebeink hegedni kezdvén, kevésbbé igaztalt,
impressiók nélkül vizsgálhaljuk ma: mennyiben
voltunk, s voltunk-e okai megsebesülésünknek? Ausz-
tria és Magyarország, a dynasztia és népei közt
megtétetvén az első — és hisszük, hogy nem utolsó!

— lépések az érdekek kiegyenlítésére, a mindkét részről kívánatos egyetértés létrehozására, — épen ezen óhajtott egyetértés követelménye: vizsgálnunk az okokat, melyek a polgárháborút fölidézték. S végre: mert az államéletünket alapjában megváltoztatott 1848-49-kei események főbb szereplői közül még igen sokan nem tűntek le a politikai események színpadáról, kivált ránk, az újabb korszak nemzedékére nézve nem lehet haszon nélkül, szemléltünk, nagy nemzeti drámánkban miként s mily tehetségek által voltak betöltve a szerepek.

Még egyet! a kevésbé tájékozott olvasónak magyarázatul. Midőn Mészáros Lázár alábbi eszméit és jellemrajzait papírra tette, a nemzet jövő életére nézve kétségbe nem esett hazafiakban erős vala a meggyőződés, miként hazánk szabadságát egy általános fölkelés, vagy a külviszonyok kedvező alakulásakor invasió segélyével is ki fogja vívni. E hit magyarázata némely célzásnak.

Tinnye, 1870. december 15-én.

Szokoly Viktor.

I.

Jogos volt-e forradalmunk?

Az áhitatos sóhajok a mellekbe szorultak; a szenvedés, a bűnhődés ideje beállott, s alig semmissített meg az utolsó magyar sereg: az akasztással, főbelövással és bebörtönözéssel párosult boszuvágy többé mi korlátot sem ismert.

Hazánk színjátéka, melyhez annyi szép remény, annyi szép kilátás volt kötve, — tragoediaként végződött. Ihletve volt akkor Vörösmarty, midőn mondá, hogy „sirjánál a félvilág könyekbe borul!“ Valóban, azon nép, mely életével, vagyonával áldozott, jobb sorsot érdemlett. Azonban, ha igaz az, adja az ur isten, hogy igaz legyen: miként a szerencsétlenség előbb vagy utóbb a felvilágosodás s ezzel a jobblét forrása, valamint a hiba: forrása a szerencsétlenségnek.

Szükséges volt-e, elkerülhetlen-e, eszéyes vagy ildomos-e, hogy azon népfajt, mely általános anyagi jobblétben gyarapodott, (mi a szellemi gyarapodást

szintén föltételezi) — mondom, hogy azon népfajt, bár lassu, de nyugalmas haladásából felriaszszák? — és hogy sem nem álmódott, sem nem kívánt, sem nem keresett mások feletti valami elsősködő térre vigyék? hogy sem nem értett, sem arra nem képzett, elő nem készített cselekedetre ingereljék? hogy ezzel alig serdülő létét s vele mindenét kockára tegye egy látatlan, előre kiszámíthatlan jobbért, — midőn inkább lehetett a vesztestől tartani, mintsem sikert reményleni?

Szükséges volt-e? — nem tudom; de ha a természetben minden összefügg, akkor minden birt vagy birni vélt tudományunk dacára, minthogy egy főbb gondviselés határozott rendelete alatt nyögünk, elkerülhetlennnek kell vallanunk.

Hanem a mellett be kell vallanunk még azt is, hogyha valamely sikert remélhetett is a merény, az 1848-ki év első harmadában egy egészen alárendelt állásból valamely szabadabb állásra, s a mind a két hemisphaerán létező angol fajtól követelt selfgovernment-re vergődhetni: ez az időnek eszélyes, bár nem nagyszivü választása volt. A mostani társadalmaknak ez utóbbi azonban kelléke nem levén, — kár fölötte szót vesztegetni. *)

Ha a legnehezebbet, a kezdetet oly jól válasz-

---

*) E sorokat t. i. Mészáros az ötvenes évek elején, tehát az Europa-szerte általános absolutismus idején írta.

totta: volt-e joga hozzá a népnek, hogy a kormányzási alak változzon? Mig az ész s az igazság törvényei helyett a történeti és pozitív jogok uralkodnak, e jogra felhatalmazottnak kell mindaddig tartani a népet, mig valaki Babbington Macaulay mondását meg nem cáfolja, melyet Angolhon XVII. századbéli forradalmáról mondott: „A jog, melylyel valamely nép ellenáll a rossz kormánynak, szoros hasonmása azon jognak, melylyel az egyén törvényes védelem hiányában megtámadóját megsemmisitheti. Nem kötelesség a társaság mindazt szenvedőleg eltűrni, mit a zsarnokság vele éreztethet; mert nem találkozott még emberi lény, ki a rossz kormányzat meddigjéig világosan kifejtteni képes lett volna, s így azt sem, hogy hol végződik a türelem, hol az igazolható el-lentállás.“

Eddig Macaulay, s hogy nemzetünk törvényei, jogai sértettek, hogy bő sérelmei s ezek orvoslására kívánalmak voltak, vannak, — azt I. Ferdinánd s az ausztriai ház az első magyar király ideje óta keletkezett törvény- és történeti könyvekből kivehette.

Ha már feljogosítva volt anyagi és szellemi fejlődéséhez mért, történelmi és pozitív törvények, szerződések által biztosított, sok véráldozattal megérdemlett egyenes, igazságos és részrehajlatlan kormányzatot követelni: kissé kétes s csak az isteni bíróság, mint egyedül igaz ítélőszék által dönthető el azon axioma, vajjon a fennálló, a nemzet és feje-

delme között eskü által erősített kölcsönös állam szerződések mellett volt-e a nemzet feljogosítva egy olyan eltérő, független állást követelni, mely magában befoglalja azon csírákat, melyből egy olyan társország-féle állapotot fejleszsen ki Ausztria ellenében, mint pl. Norvégiáé Svéciához, vagy mint a svájci kantonoké a változó három főkantonhoz, vagy végre, hogy foederatív állammá alakuljon?

És ha ez mind kétes s fölötte sok okoskodási alapot nyújt: — nem kétes az, legalább az örök igazság és a valódi morál előtt nem: (a státusigazságot és morált csak érdeke kielégítése tételezi fel,) hogy valamint nem becsületes egyén az, ki ünnepélyes szavát megszegi, úgy azon kormány sem tekinthetik becsületesnek — bár a mostani diplomatiának erről is eltérő nézetei vannak, — mely az ünnepélyes esküvel biztosított jogokat maga szegi meg s mégis atyai kormány névvel kérkedik és büszkélkedik, sőt ilyen minőségben tiszteltetni is akar; bár az ilyes atyai kormányról I. Napoleon rég elmondotta, hogy „gyakran nincs zsarnokabb oly kormánynál, mely magát atyainak nevezi és tartja.“

Hogy a jogos térről a forradalmira erőszakolatot, kevésbbé volt a nép hibája, mint azon kormányé, mely a nemzet irányában igazságos nem volt, s ennek sok jó, nagylelkű, áldozatkész tetteit legtöbb ízben nagylelkű feledéssel viszonzotta, s ezen spanyol jezsuita-modoru eljárását egész a legújabb időig megtartotta; s most is, midőn új jogokkal látta

el a nemzetet, e jogokat is azon remény fejében osztotta ki,*) hogy azokat első alkalommal megcsonkítja, vagy mi több: egészen visszavonja. S hogy Bécsből ezt egész mértékben gyakorlották, — az eddig olvasottakból,**) vagy még máshol olvasandókból bőven kiviláglik s kivilágland.

Ha tehát magyar- s háromnegyedrésznyi igazsági szempontból feljogosítva volt a nemzet az államalak megváltoztatására, lássuk: voltak-e szere és eszközei ennek kivívhatására?

---

*) T. i. az 1848-diki törvényeket.

**) Hivatkozás Mészáros emlékirataira.

II.

Volt-e biztos remény forradalmunk sikerére?

Mi a szereket illeti, Magyar- és Erdélyhont a nagy európai közvélelenség már rég idők óta Kis-Európává tette 5000-nél több négyszög mértföldnyi terjedelme miatt, melyen annyi használható anyag találkozott, hogy gyártmányokon kívül (miknek behozatalát szintén kevés erőmegfeszítéssel s rövid idő alatt nélkülözni bírta volna, bár azok termelése az előbbi atyai kormány által nem mozdított elő,) — a külföldi segílyt könnyen nélkülözheté.

Mi pedig műszeres eszközeit illeti, hogy ha egy népfaj 5¹/₂ milliószámol, (mennyt a magyar törzsszámmolt, s később csak Ausztria oktalán és politikátlan bánásával emelte azt 8 millióra,) s ha e szám s az összes királyság 14 milliónyi népe harmadánál többet tesz ki; s ha a másik harmadát, ugymint a tót s német népet rokonszenvű barátjának mondhatta, sőt még ha harmadik harmadának: a szerb, szlaviniai, horvát és

oláh fajok római katolikus részének többségét is hozzá szítónak tarthatta, — úgy bizvást elmondhatja, hogy a karban hiány nem mutatkozott.

Mi a tagok fejeit illeti, kiknek később szintén néhány külön szót szentelünk, még azokban sem volt hiány.

Legalább nem mennyiségre nézve. Minőségét illetőleg ohajthatott volna a nemzet talán jobbakat, mivel a választottak sokja a kisebb-nagyobb, nyilvános és magán, hivatalos, barátsági és tanácslói körökben a közepszerűség bélyegét mutatta.

Meg kell azonban vallani, hogy ebben majd minden népnek közös eljárása van, talán azért, mivel ő maga tömegestől közepszerűnek érzi magát, következőleg természetes, hogy ahhoz szít jobban, kihez inkább hasonlít.

Igazság szerint azonban nem lehet általában vádolni a magyar fajt azzal, hogy ő igen változó lett volna kedvencei irányában, bár több esetben, midőn választásai rosszak voltak, az állhatatlanság erény lett volna.

Ha a történelem könyveiben valahol az Isten keze mutatkozik, — ez akkor látszik, midőn az emberekkel valami nagyra célózván, azon időben több férfit enged születni, kik azon nagyot véghez vigyék, különböző tehetségeikkel egymást kiegészítendők.

Ha tehát egész Magyarhon vagy ennek főbb eszei és értelmei ki tudták volna a történelmi köny-

vekből személni ezt a tanulságot, azaz ha a positiv modoru tudósok mintája szerint, — kik összehasonlítás által akarnak haladni a tudományokban, — ők is összehasonlították volna magukat, vagyis figyel-möket a főbb szerepek kellékeire kiterjesztették volna, és

a) amerikai terjedt területeket maguk előtt nem találván, kiknek több év alatt mindig veszteniök lehetett, mivel az egyik térről a másikra menekülhettek s újra gondolkozhattak ellentállási eszközökről;

b) nem lévén Magyarországnak franciaországi népfaj-egysége, népszelleme s egy közös nagy eszméje, melynek kivitelére az első szerencsétlenség azt még jobban sarkalja és sarkantyuzza;

c) nem lévén a hazának egyenes és mindig nyílt közlekedése tengeren keresztül azon népekkel, melyek irányában hajlammal viseltettek vagy szükségét pótolhatták s később tevőlegesen segélyöket is nyujthatták volna;

d) nem vévén tekintetbe az országnak rossz földrajzi helyzetét; más érdekü és ellenszenvü népfajok által súlyosbitott környezetét;

e) látván a hadi tehetségek és értelmek hiányát, (mivel ha voltak is: vagy elaggottak vagy másérzelműek voltak, vagy régóta máshoz szokva, az újhoz nehezen simultak, s azzal régi lelkiismeretük s öntudatuk nem barátkozott meg, következöleg semlegesen viselték magukat;) s hogy az ujaknak pe-

dig még sok, bárha nem más, mint csak idő kelle-
tett, hogy kifejlődjenek s cselekedeteiket a körül-
ményekhez arányosíthassák; s végre:

f) ha a politikus, diplomatikus s egyáltalában
államférfiak létezését meg is engedem, kérdezem,
vajjon ezek, vagyis az 1847-ről 1848-ra működő fő-
szereplők találtak-e egyikben vagy másiban oly
erényt, lángészt, határozott akaratot, szilárd jelle-
met, okos emberiséget és népszerűséget, mi a siker-
rel kezeskedő forradalmak főbb kelléke? ha pedig
látták a főntebbiek hiányát s ily kellékekkel bíró
főbb szereplőt nem találtak, mint Strausz Krisztus
urunkat találni vélte, midőn mondotta: „Az összes
emberiség Krisztus,” — úgy államunk változásaért
s az egészen más alakot feltételező márciusi esemé-
nyekért talán kevesebb hévvel vívtak volna; s mi-
vel mégis vívtak, jele, hogy az idézett történelmi
könyvbe nem pillantottak be jól s nem vették észre,
hogy az ur isten velünk magyarokkal akkor még
nagy célt végbevitetni nem szándékozott — s fáj-
dalmasan megbuktunk!

Megbuktunk ezért; de még azért is, mivel a
szerencse soha sem üldözött minket annyira. Oly
szerencsétlen népfaj vagyunk, mint a milyenre méla-
bús zenénk mutat. Elmondhatjuk magunkról, hogy
rövid örömökre és hosszú fájdalomra születünk.
Mi sem sikerült, s talán sok s hosszú ideig még mi
sem sikerülend.

Hibáink sok dicső tetteink eredményeit meg-

hiusították, s ezek mellett csak annyiban szabad kérkednünk, hogy szép tetteink emléke undok bűnökkel nincs terhelve. Kisebb peccadillek vagyis vétségektől úgy sem akarjuk magunkat ártatlanoknak vallani.

Forradalmunk jogosságáról, eszélyességéről, szükségességéről s talán elkerülhetetlenségéről is szólottunk, s azon eredményre jutottunk, hogy minden reményeink, kevés csillogva fénylő idő után, dugába dőltek s függetlenség helyett a legmegalázóbb, zsarolóbb nyűg jutott szegény hazánk osztályrészeül. Ezután talán nem következtlen azon kérdés, vajjon van-e és milyen lehet jövője?

III.

Mi jövőnk van a forradalom bukása
után ?

Azón nemzet, mely multját szereti, érdekes a jövőre is. E titkos erény, multjának szeretete, azaz hagyományozott és valódi életének érzete, melytől a magyar nép nem vált el, s reménylendő, hogy nem váland el soha: a forradalmi idők után keblében oly biztosítást nyújtó legyőzhetlen horgony, mely őt a sors csapásaitól megvédi, hogy az idő enyhítő ereje alatt felüdülhessen, minekelőtte földi hivatásának rejtélyes menetét újra megkezdené.

A népekre, miként az egyénekre is, jó és balszerencsájök egymást föl váltva következík ; de miként az egyéni erős lelkiület földi rendeltetését megállapítani képes, úgy a nemzet is. Az egyéniségek minőségétől s nem az eseményektől kell megkérdezni, milyen lesz a magyar jövője ? Az igaz, hogy a mit birtunk, most már többé nem birjuk; de a mik voltunk, azok va-

gyunk most is; szerencsétlenségünkön okulva, még jobbak is lehetünk.

Ha az ember belső minőségétől függ a társaság látszó minősége, ugy ezt mindaddig elveszettnek, gyógyíthatatlannak nevezni nem lehet, míg a nemzet szive egészséges marad; mivel ha eljövend a cselekedet ideje, talál vagy teremtsz szereket és eszközöket; mert a polgárok szive az egyetemes erőnek kiapadhatlan forrása; ha most ereiben a vér szabadon nem verhet, sőt hátráltatva elgyengült is, nem kell tüstént attól tartani, hogy dobogni megszűnjék. *)

Vicomte Marcellus 1820-ik évi keleti utazásában a híres Pitt huga, lady Stanhopeezen jós-látását jegyzé fel a sziriai tadmori proféta és királynőnek: „Continenstek kis idő múlva egész alapjában megfog rázkódtatni; akkor mutatkoznak nemzetek, méltók láncakra, s fejedelmek-méltatlanok az uralkodásra. A fejedelmeknek nincs már fejök, ők vagy halál vagy hibáik következtében eldőlnék, roskadnak s elfajulva, egymás után kimúlnak. Az aristokratia nemsokára eltöröltetve a világból, nyomoru s ephemer nyárspolgárságnak adand helyet, melynek nincs sarjadéka, nincs erélye. A nép, egyedül az a nép, mely tűr, izzad, munkál — mutat csak jellemet és némi erényt. Reszkejdetek, ha valamikor megismeri erejét!”

*) Ujból kell ismételnünk, miként e sorok közvetlenül forradalmunk leigázása után irattak a bölcsész hadügyér által, részint kiutárhiai, részint jerseyi száműzetésében.

Ennyit lady Stanhope, mihez e sorok írója még azt fűzi, hogy ha az isteni gondviselés határozatában Magyarország minélelőbbi ujjaszületése s független állásába való visszahelyezése irva van, akkor bizonyára, ismervén erejét, érezvén nyögét, jármát, a nagy francia forradalomban példát is találván, szörnyű lehetne, s mostani elnyomója eszközei reszketnének.

De ha később történnék hamvaiból feltámadása, akkor is reménylem — s nemzeti jelleme mellet hinni akarom, — hogy csak a bűnöst sujtaná s nagy-szívűségét fókák nélkül megtartaná.

Végre Miczkievicz, a mysticus lengyel tudós is valahol így nyilatkozik: „A szerencsétlenség megtisztítja azokat, kiket meg nem öl, s így Lengyelhont is megtisztítandja. A szerencsétlenség megváltás; Lengyelhon szintén megváltandja magát, s vele mindannyi szenvedőket.”

Kérdem, miért ne lehetne ezt Magyarhonra is alkalmazni, midőn jelen poklának kápuján nem láthatni Dante felírását:

„Lasciate ogni speranza voi ch'entrate. (Hagyjatok el minden reményt ti, kik itt beléptek.)“

S ha nem létezik számunkra e felirat, Miczkievicz jóslata pedig lehető, úgy szabad legyen reménylenem, hogy Magyarhonnak is leend még jövője. Áll Buda, él magyar még! reméljünk s várjunk, „mert az igazság egész ereje ebben rejlik s így fejlődik ki.”

IV.

K o s s u t h.

Midőn honunk buktának okáról beszélénk, bevallottuk, hogy a testi erők mellett szellemi és erkölcsi erők sem hiányoztak, csak hogy minőségre nézve — mikép a jól ki nem számított s ugyyszólván hevenyészett új államalkat kivívása óhajtott sikert érjen — szükséges lett volna, mint valaki azt megjegyezte: „oly politikus férfi, értelemben és erényben oly egész férfi, erős férfi, ki meggyőződése és önidőszaka meggyőződésének ereje által képes lett volna a többi világ politikáját nemcsak belátni s annak valódiságáról honfitársait meggyőzni, de még képes is szelleme erejével, szónoklata hatályával s lángesze uralmával azokat vezetni.“ Ily férfi hinyzott, s mivel több más hiány is vala észlelhető: — hazánk megbukott.

Midőn e sorok írója a veszélyben forgó ügy megmentésére hivatott legfőbb szereplő egyén mintájaul a fentebbi jellemet tűzte ki, lássuk már most:

mink volt? hogy annál világosabban magyarázhassuk meg magunknak, vajjon miért történt ez és az úgy, s nem másként.

Magyarhon, bár Európában szép tért is foglal el, s bár mióta áll a dunai gőzhajózás, sok idegent visz rajta keresztül, mégis úgy tekintetett, mint Ausztriába kebeleztetett bizonyos faj csoportozata, de nem mint szabadalmakkal bíró nemzet, melyet a hatalomnak sokban kérdezni s kérni kelle. Azért is csodálkozott Európa, midőn hallá, hogy itt nemzet létezik, mely a hatalmas Ausztriának ellentáll, s mely több jeles hadi tettei következtében már előnyt is vívott ki magának.

Hanem a diplomatia másképp gondolkozott. Ennek néhány barátságos képviselője eljárásunkat politikai calamitásnak, egy másik biztosságot nem gerjesztőnek, az ellenséges érzelmű pedig úgysis bűnnek vallotta és tartotta.

Bár a diplomatia ellenszenvvel viseltetett irántunk, ha a csodálkozás teréről a tevőleges térre átlépni kezdő angol népnek idő engedtetett volna addig agitálni, míg a kormány a vox populi vox Dei-t elismeri, — ügyünk a diplomatia dacára is nyerhet vala valamit; hanem épen akkor fogyatkozott dicsőségünk, csillaga s csak sajnálattal találkozhatott.

Azt lehet tehát kérdezni, hogy miért halványult csillagunk? — Mert a honkormány-férfiainak legfőbbje is, az, kit a sors a hon regenerációja hatalmas eszközeül, élesztőjeül, s régibb idő óta értelmi munká-

saul választott, — belső értékére nézve kevésbbé volt sark-, mint inkább futó csillag vagy északi fény. S mégis úgy látszott, mintha a gondviselés benne a választottak egyikét jelölte volna ki; mert politikai véleményeért elébb bűnhődttette, hogy a hon szabad kifejlődésének vértanujává legyen, s később bizonyos fény sugározta körül fejét. Ekként azonosítja a hon erőködéseivel, igyekezetével; az egyéniségek minősége szerint egyiknek mestere lesz, kire amaz esküdhessék, másiknak barátja, soknak a szellemi és politikai tehetség vagy politikai képesség, többnek a hazafiság példánya; s mindannyia a szabadság erélyes vezérei egyikét, apostolát találja benne.

Midőn a kormány változott, s alakja is változni kezdett, az események következetessége s az előbbi időkben kifejtett munkássága e férfit a főbbek egyikének jelölte ki, s a nyilvános vélemény legfőbbjének tevő; miért? — mert ha az értelmes tömeg vagy a corpus juris sanior pars többségét talán nem is birta, de még ezek közt is találkozott hajlammal, mert igényeinek legtöbb előnyt és kezességet nyújtott, s mert a nép roppant többségével igazán dicsekedhetett, mihez járult még az az ifjuságnak erélyes, hevült, roppant hozzászítása.

Ezen egyén Kossuth Lajos volt; kit a hideg s földiei által örültnek nevezett Urghardt Dávid bölcész „lángésznek gyermekes együgyűséggel, költői ihletűnek asszonyi gyengédséggel” — nyilván-

nitott, kitől Ausztria félt, a diplomatia tartott, s kit ellenségei is értelmi tehetségnek vallani kényszerültek.

Hanem a mint a haza újabb eseményei lefolyása alatt őt a nyilvános téren látjuk, — e sorok írója a fentebb idézett, sükert ígérő kormányférfi-mintát ismét fölállítja; de mivel ettől Kossuth igen elütött, hivatásának sem meg nem felelhetett, sem pedig a terhes és veszélyes viszonyok fölött nem állhatott, s ekként az állam hajóját biztos révbe kormányozni képes nem is lehetett.

Kossuth, — mint a haza tapasztalta, — sok parlamentáris határozottsággal, de kevesebb személyes bátorsággal dicsekedhetett. A szószéken, a szónoklatban fenséges lény volt; az alatt s azon kívül mindjárt emberré lett. Legfőbb s maga nemében páratlan egy tulajdona a szónoklat volt, melylyel a magyar sziveket elvarázsolni s magához kötni tudta, a miért őt a nép, — mely szintén beszélni és beszédet hallgatni szeretett, — még akkor is egyetlenegy emberének tartotta, midőn a szintén beszélni és önmagát hallatni szerető értelmiség főbbjei Kossuth irányábani hajlamukat aludni küldék.

Kossuth-ban roppant és fáradhatlan szorgalom létezett, s munkásság, mely ha jó eredményel dicsekedhetendett, magának több hálaadókat szerzett volna, mintsem szerzett ennek azon mutatóványával, mely jelentőségét abban látszott keresni, mintha ő munkálkodna egyedül mindannyiért, s ha

ő ezzel felhagyna, minden veszendőbe menendne s a gép megállana; tudhatta pedig, mit valamely író mondott: „hogy ki maga akar egyedül gondolkozni, általában felhagy minden gondolkozással.“ Ennek utóbbi fele ugyan nem illik rá, hanem rá illik ama latin szó: „qui multum vult, nihil vult.“

E sorok írója megadja neki a magánélet minden szép tulajdonát, vagyis azt a valahol olvasottat: „hogy a nyilvános férfiak gyökerei a magán erények tiszta földjében gyarapodnak.“ De a többit — mint kevésbbé ide valót — mellőzi, s azt mondja tovább, hogy a politika mezején Kossuth inkább a keleti nép szokott — mert elnyomott — agyafurtságát tartotta meg, mit eddig ugyan minden diplomatiái eljárás feltételez, noha egy felejtett tudóssal azt tartom, hogy forradalmaknál az egyenesszívű szereplők az egyedül ügyesek. Ha nem akar vala mindenhol csodálatot gerjeszteni, nem akarja mindig Nagy Sándor-ként a csomót keresztülvágni, vagy ha nem akarja magát Deus ex machina-nak mutatni: úgy nem idézem, a mit lord Palmerstonról mondott egyszer a „Times“, mit bár sajnálattal idézek s alkalmazok, hanem mottóm meggyőződésemenek parancsol, s azért ítéljen fölöttem a későbbi világ. Halljuk tehát a „Times“-t: „Palmerston békesség fentartási (Kossuth függetlenség kivívási) mestersége nem volt más, mint az általa okozott félelmének visszahatása. Ő tojások közt táncoló mester, ki, hogy egyet sem

tör el, csodálatot gerjeszt fanatistikus lábai eleven-ségének irányában“ stb.

Ha ő a szavakat nem tekinti vala szavaknak, hanem tényeknek, melyek Babington Macaulay szerint „ha célt nem érnek, absurdumok;“ ő, ki a politikát az exigentiák tudományának nevezte, s az expediensekben sem volt igen válogatós, hanem azokat, melyek célra vezetnek, megragadá, — bár a logika mi kiegyenlítést sem enged: terjedelmes olvasottságában kiszemelhette, s már azért is, mivel a politikának sui generis vagy eltérő logikája van; alkalmazhatta volna épen azon Macaulay mondását „The essence of politic is compromise“, azaz: a politikának essentiája a kiegyengetés.

Kár volt pedig ezt fejében nem tartania és sokban nem használnia; bár igaz az is, hogy sok érdekes tárgyban akadályozva lehetett.

Ezeket azért mondtam és mondom, mivel hiszem; hogy midőn Ausztria más népfajokat bűnös ellentállásra s polgári háborúra hívott fel, s midőn ezen Ausztria látta, hogy az olaszthoni győzelem által a magyar legyőzhetésére szintén kilátást nyert, — e harcot is, következzeék bármi, kivívni elhatározta. De ha tekintjük, hogy a magyar eszme alig találhatott oly pártolásra a külföldön, mint a melyet a magyar szív óhajtott, s ha figyelemmel lett volna Kossúth az iránt, hogy plus-minusz forradalmával jogos téren állott a magyar, s tekintetbe veszi, hogy egy nagy szó siker nélkül sokat árthat, s pedig árt-

hat épen azon kormányoknál, melyek hajlamát kereste a hon, s végre tekintvén az eszközöket és szereket, mikben sok jobb ohajtani való volt: — Magyarhon omégáját, a függetlenség kimondását, és pedig hazug indokok általi kimondásának sürgetését elhalasztja vala: Miért? — mert ezzel jogot adott, — mi a legveszedelmesebb fegyverek közé tartozik — azon vas kezekbe, melyek — ha lehet — kiirtásunkra, — mivel pedig ez nem volt lehetséges, — lényügözésünkre irányozvák. Mily jajt hozott reánk — érezzük, s tudja Isten, még meddig érezhetjük!

Eszközökről szólván elébb, ugy látszott, hogy Kossúth embereit, kiket gondolatai kivívására választott, azok közül választá, kik igenlői, helyeslői, hízeglői vagy olyasok voltak, kik heves véralkatuknál fogva az ellébbi túlszabad, vagyis a radical párt-hoz tartoztak. Ezek nyelve többet pergett, mintsem ítéletök helyén volt; s azért is eljárásaikban a helyett, hogy eredményt hoztak volna elé, csak zavart és keserűséget okoztak.

Azok közül, kik műveltségük, munkásságuk, beligazgatási tapasztaltságuk által a honban ismeretéseket valának, de higgadtabb véralkatuk lévén, a nem képzelt, nem várt viszonyok közt eleintén magukat közönbösen viselék és sem nem tolakodtak, sem a hivatalokat nem vadászták: csak akkor választott, midőn őket már nem nélkülözhetta. Ezek egy része, igaz, hogy a fontolva haladók vagy udvari emberek, azaz conservativek közé tartozott, kik

közül sok hasznos hazafi, mivel nem vágtatott, nem ugratott az akadályokon keresztül, — a híres pécsovicások közé soroztatott, s azért forradalmi időkben hasznavehetlen fajnak tartatott, sőt becsméreltetett is, s kiket Duscheken kívül — s midőn a kapca szorult — még néhány másokon kívül Kossuth maga is megvetett, s a közvélemény irányukban szintén durván nyilatkozott.

Ezen látatlan s tevéleges befolyású ítélő szék, a közvéleményt nagyobb részben a beszédben, írásban kenyeret vesztett sok ügyvéd, hiyatalnok, fiatalabb s korlátot nem tűrő pap, erkölcsben, vagyonban, sőt becsületben is bukottak képezék. Ezek szótvitákra készek, handabandázni szerettek; s ezek ellenében azok, kik a közvéleménynek jobb irányt adhattak volna, azaz az ugynevezett jó emberek épen azért, mivel bátran nem állottak ellen, s a küzdőterre kilépni nem mertek, — a gyávaság bélyegét tökéletesen megérdemlik; mert többségben lévén, ellensúlyt képezhettek, s mi több: ellenőrködhettek volna.

S bár kiki átláthatta — hogyha akarta, — a közvélemény irányadói káros voltát, (mik közé a Kossuth nevét viselő hirlapot is kell soroznunk,) — maga Kossuth is jobbnak tarthatta, — ha akarta volna, — a népszerűségnek sokban ellentállani, mit híres írók erénynek mondanak; — sőt még némely fontosabb dolgokban, — bár sokan bűnnek vallják azt, — honunkban még sem ártott volna, a

véleménynek is ellentállani, midőn Kossuth maga oly kiváló állapotban létezett, s annyira elsősködött mindannyiak felett, hogy nemcsak képes volt annak irányt adni, sőt még bár csak ember, egy magyar világot képezni is.

Igaz, a mi igaz; az első magyar miniszterium a hazai ügyek ismertsége s szellemi tehetsége dacára maga is a magasabb hivatalok betöltésében szörnyű bakokat lött; mint pl. a lángeszű Lonovics helyett, kit megnyerni kelle, az együgyű jó Hámot emelte érsekségre — krajcáros politika szerint.

Gr. Teleky József gubernátor után, kit igen conservativnek tartott, Vay Miklóst, másik conservativet küld, ki az újabb viszonyoknak szintén nem nagy kedvelője. Még több ily miniszteri balfogásokat lehetne kimutatni; de hagyjuk, mivel el kell mondanunk, hogy Kossuth személyesen igen is kezet foghatott azokkal, s olyasokat állított a fontosabb helyekre, kik a haza ügyét nemcsak hogy nem mozdították elő, sőt annak bukását előkészítették.

Két személyre nézve azonban Kossuth ihletve látszott lenni, midőn socraticus Demonja borunak induló viszonyok között vele először Görgeit jelöltette ki, kit költői ihlettsége által élesztett belátása azon férfiak egyikének jósolt, kinek lelke kisebb helyzetekben szunnyadozott, míg egy ügyes kéz annak tehetségeit ki nem tapintotta, — gondolván, hogy itt is, mint máshol, az emberek csinálják az

embereket, s hogy a seregek szükséges lelkét, mely a vezérben rejlik, benne megtalálándja.

A másik, midőn Bem-et Erdélybe küldötte, ki törvényül csak önszeszélyét ismeré, s a mások irányában engedelmességet gyakorlatiatlan elvontságnak tartotta, s aki, igaz, Erdélyt visszaszerzé, de aki azt, Magyarhonnal együtt el is veszté, vagy ha már ezt általánosan tán kimutatni nehéz lenne, — meg kell engednie, hogy kelleténél hamarább veszté el.

Ha Kossuth az 1847. március előtt kezdett országgyűlés alatt több akadályra s több és bátrabb ellentállásra akad, tán nem tapintja ki oly hamar, hogy ő az országgyűlés spiritus rectorja. Ha a francia forradalom később üt ki, akkor talán az országgyűlés más eredményt mutatand fel. Mivel a francia forradalom kiűtött, s mivel ő a magyar küldöttséggel lévén Bécsben, látta, hogy az ottani vélemény vezetői őt kiválólág tisztelik, sőt még az udvar is hozzá fordult, hogy az utcák viharos és lármás mozgalmait lecsillapítsa; mivel végre látta, hogy eszméje oly sikert nyert: — felsőbbisége érzetében megerősítve s az ügyek élére hamar jutván, szédelgést kapott, s ezen lázas állapotban csak magyar supremáciáról álmodozott, miből még akkor sem ébredt fel, midőn a horvátok fegyveres kézzel törtek be, az oláhok fellázadtak, sőt ellenünk maga Ausztria is fegyverkezni kezdett. Pedig ha Deák nézete szerint cselekszik, ki Horvátország- és Szlavoniára nézve mindent megadni s minden ellenséges érdek

kiegyenlítését ajánlá, az egész ügy szintén más fordulatot vesz, s ekként a később tett szegedi ajánlatot elébb lehetett volna azoknak jó akaratnak s kibékülési önkénytes szándoknak tartaniok, mert még akkor Magyarhon megtörve nem volt, mint már a szegedi nemzetgyűlésen tett ajánlat alkalmával.

Ezek szerint — mint láttuk — önmágának tökéletes merészséget tulajdonított, noha nem volt azon merészsége, mely a haza végcélját önteremtette genialisabb uton kivinni birta volna, s mivel, mint az örök végzet antagonistája lehetlenné vált követelésért küzdött, kiszámított tervet, politikát szintén nem birván, kezei között az egész mozgalom elkorcsosult s azért is később jogot adott minden pártnak, hogy eljárását becsmérelhesse.

Hogy azonban egyszer felhagyjak Kossuth multjának taglalásával s jövőjére mehessek át, újra sajnálom, hogy ismét hasonítással kell kezdenem. A németek azt mondják: „nem jó az ördöggel incselkedni, mert kelleténél hamarabb toppan be“, — s mivel hazánk ügyét magyar nyers szólás szerint „a fene megette“, mi erőben „az ördög elvitté“-t felülmulja, s ezen ördögöt jobbára vagy legjobban Kossuth hívta ki, — azért nem tudom, hibázom-e, nem-e? ha Kossuthra alkalmazom, mit Cuvilliers Fleury a „Revue de deux mondes“-ban Lamartineról mondott el: „Lamartine mint költő nem tartozott történelmet tudni, s ekként szeme sem lehetett,

hogy lásson, sem emlékeznie nem kellett, hanem csak költenie.“ Lamartine önmaga pedig azt mondá: „hogy egy forradalom csinálásához vagy gonosztevő, vagy bolond, vagy Isten kell;“ — Cuvilliers ezekhez a költőt csatolta, az én szegény fejem pedig a charlatánt vagy nyeglét toldja hozzá, ki nagy részét dicsőségének ellenségei oktalanságának köszönheti.

Mi jövőjét illeti, ez attól az időtől függ, mely őt külföldön, honától távol — s minél távolabb s tovább, annál rosszabb — zárandokságban tartja. Igaz, hogy a szerencsétlenség — mint honunk állapotánál előhoztam, — felvilágosítja s tisztítja az elméket. Ő, Kossuth nem lévén szerfelett előhaladt koru, ideges és vérmes (nervoso-sanguinicus) véralkata pedig talán a kelleténél több izgatottságból az idő által csillapítva lehet s higgadtabb s fontolóbb minőségre vergődhet. Ha ez megtörténnék, őt hasznosabbá tenné, bár roppant szellemi tehetségei a kisebb ítélő tehetsége s esze közötti különbséget nem birandják soha is — legalább nem physiopsychologicus törvények szerint — hazája javára kiegyenliteni.

Továbbá, bár lelkületét s azon, mit Stratford Canning, a stambuli angol követ róla mondott: „petty fogging lawyer“ (szószátyáros ügyész) természetét úgysem változtatandja meg annyira, mint óhajtandó: mégis annyi előnyökkel bir, hogy őt sok hibás fogásainak dacára, a haza egy új merényében az elsők közé sorozandja mindig, ki nélkül a nép üdvöt alig várandana. Az európai körülmények

még mindig hamu alatt égő parázshoz hasonló állapota ha valamely nyugoti szellőtől (minek azonban népszabadsági s szabadtási szellemben kellene propagandáznia,) kevés idő után felizgattatnék, a mi honunkra jelen keserű és keseredett minőségében hihetőleg visszahatna, ugy nevét s ezzel összeköttetésben levő egyéniségét nélkülözni alig lehetne. Nem pedig azért, mivel Kossuth népszerűsége s úgyszólván bálványoztatása a népnél nem csökkent. Mivel továbbá oly szerencsésnek vallhatja magát, minovel kevés más forradalmi főnök dicsekedhetik, hogy buktának majdnem két évi lefolyása után a független forradalmi főbb szereplőktől komolyán igen keveset bíraltatott, száműzetése, vértanúsága pedig úgysis fénykoszorúval diszesíti.

De ha későbbre terjedne hazánk ujjaszületése, akkor talán Macaulay Babington utóitélete lord Clarendon választása alkalmából II. Károly angol király alatt, aligha reá is nem illend, t. i. „Ritkán lehetséges az, ha egy politikus fő polgári viszályok által száműzetik s legjobb korának némely részét külföldön kénytetik tölteni, hogy midőn visszatér hazájába, képes legyen sikerrel vezetni a haza ügyeit a kormány élén.“

Midőn Macaulay, a multnak híres ujjabbik prófétája, (miként a Schlegelek egyike a történészeket nevezi,) azt mondja, hogy „ritkán,“ akkor e sorok írója, mint $+-, = 0$, nem meri ehhez hozzá tenni sem azt hogy „alig,“ sem azt, hogy „soha.“

E sorok írója azonban képzelhet magának még eseteket, melyekben Kossuthot nélkülözni lehetne, hanem ezek közül csak azt érinti, midőn egy győzelmes és önzéstelen külerő segélyével (mit a történelemben még találni nem lehet, de mégis a lehetőségek körébe tartozik) visszahódíttatnék a haza, s annak hevenyészendő kormánya más férfirra bizatnék, kinek idő hagyatnék, szabad, észlegetes s igazságos intézményeket alakítani. Ekkor Kossuth jelenlétét a jobb jövővel biztatott s tettelesen jobb kormánylyal ellátott haza igen is könnyen nélkülöznél, nélkülözhetné, sőt még előzményei s mindenben szaglálózni szerető jelleme miatt károsnak is tarthatná.

E sorok írójának felfogása mennyiben igaz, azt az idő fogja elhatározni; hanem ha ítélete jövőnd olvasójának nem tetszik, akkor Széchenyi Istvának, a nagy magyarnak „Kelet népére“ s a „Politikai program“ töredékére utasítja; válaszon, ha tetszik.

Végre, hogy Kossuthal is végezzenek: ha a szerencse, midőn Magyarország feléledne, nemcsak életben találná, de független hazájába még visszatérni is engedné, kérdés: hogy mint milyen ember térne vissza; mint olyan-e, ki német szólas szerint „régí ajándékozó nadrágában“ lépne be, mint ki egyszer a francia és orosz vérrel kevert hercegnek, másszor, midőn még csalmás rokonainkat nem ismeré bakálem s is-shallá-jokkal, Viddinben a becsületes,

pezsgőben erős, de jellemben gyenge kalifának kínálta ajándékban tejjel és mézzel folyó Kánaánunkat, s ki talán, ha nadragját még el nem nyütte volna s rozsul menne dolga, Csáky szalmajaként még egy harmadiknak is, s pedig vendégeltetése visszafizetésében John Bull egyik Johany-jának ajánlaná, hogy egy rossz urért valamivel jobbat cseréljen be. Követem alásan, hibáztam, mert elfeledém három mondásának kettejét, hogy miket nem birna többé eltűrni, s azért csak a harmadikról emlékezem, tudniillik arról, „hogy király alattvalója többé nem lehet;” — már pedig mit Lajoskánk mond, az szentírás.

Végre még a száműzöttekről emlékezem meg, mi itt úgy illik a sorba, mint ököl a szemre; hanem mivel magában szép s a száműzöttek szellemi állapotát s azok között Kossuthét is, mi sem, és Macaulaynál ki sem festette és festhetné jobban, ide irom vizenyős fordításban:

„A száműzöttek azon önámítás hatása alatt léteznek, mely helyzetökhöz látszik tartozni. Egy ellenséges párt által száműzött politikus férfi elhagyott társadalmát általában hamis pontról nézi. Bánatában, óhajlásában s értelmében minden tárgy elferditve létez és más színben ötlük fel előtte. Minden verzekedés lázadásnak tetszik. Nem lehet őt arról meggyőzni, hogy hazája nem bánkodik úgy utána, mint ő hazája után; ő azt képzei, hogy mindannyi régi társai, kik otthon maradtak s birtokaikat élvez-

zik, azon érzések által kinezvák, melyeknél fogva ő az életet tehernek tekinti. Minél hosszabb hazájátóli távolléte, ily képzelmi ábrándjai azon arányban nőnek. Az időnek folyása, mely hátrahagyott barátjai hevét hidegíti, az övét lázítja; honvágyát minden hó növeszti; szülőföldje minden hóban kevesebbet emlékezik reá s nélkülözi őt. E csalódás majdnem örültséggé növekszik, ha több ugyanazon okért szenvedő száműzött létezik együtt a külföld valamely pontján. Főbb foglalkozásuk abból áll, hogy arról beszélnek, mik voltak, s mik lehetek volna eddig; egymást indulatosan a közös ellenség ellen ingerlik, egymást tulzó győzelmi és boszuállási reményekkel táplálják“ stb.

Ez bizony Kossuth s az egész emigráció szellemi érzését kisebb-nagyobb fokban, kisebb-nagyobb hévvel úgy jelöli ki, mint az létezett Török-honban s létezni fog máshol mindenkor.

V.

Forradalmunk polgári államférfiai.

Ezek után polgári államférfiainkra könnyebb átmennem. Hogy a haza ezek hiányát soha sem érezé, mutatják törvénykönyveink, országgyűlési naplóink vagy táraink, végre mutatja az, hogy annyi ellenséges elem s hajlam között, számban egyenkint ugyan erősebb, de összesen gyengébb népfa-junk ezredévig nemcsak fentartani tudta magát, hanem még nemzeti életét tényezővé is tenni.

Az ugynevezett táblabirói világot a legujabb kor talán csak azért becsmérelte, mivel a mit ellentétes állásban gyakori negatiója s municipalis vis inertiae-je által megtártott, azt az új nemzedék — tényezővé lévén, — rövid és viharos életében be csületesen tönkretette.

De osztályozzunk.

Az első osztályba sorozom azokat, kik a magyar elsősködést minden áron, még a nemzeti létel kockáztatásával is kivívni akarták. Ezek az osz-

trák császárságban egy társországot, olyant, mint Horvát- és Tótországok voltak hozzánk, óhajtottak; ezek azon osztrák követelés ellenében, mely a márciusi események által felhívott új viszonyokért két-százmillió forintnyi államadósság átvételét sürgette, mondom, ezen követelés ellenében, egy kis háborút merényleni jobbnak tartották, mivel nem akarták tudni, hogy ahhoz is csak pénz, pénz és ismét pénz szükséges, s eredménye mégsem bizonyos; s végre hogy mégis, ha külhatalmasságok által biztosított államot kívánnak maguknak biztosítani, minden-esetre meg kell adniok, s meglehet, hogy kétszáz millió helyett talán négyszázat fognak költeni. Ezen tetőtől talpig magyar osztály fejeiközé Kossuthot, Perczelt, a becsületes és önzéstelen Madarász Lászlót (!?), a híres Lusinszky Pál biztost s talán Vukovics Sebőt sorolom.

A második osztályba az elégtelennek kerülnek, sok értelmi és gyakorlati tehetséggel. Ezek gr. Teleky László, Nyáry Pál, ennek követője Patay s mások, kik eleintén az első osztályba tartoztak, később magukhoz jöttek s a negyedik osztály elveit követték. Mivel pedig Szemere is szerette a compromiss-eket. — őt is ide sorolom.

A harmadik osztályba helyezem a tüzeseket, heveseket és bőbeszédűeket, kik kevés politikai tapintattal, mindig csak előre hajtók és izgatók voltak, úgymint a per excellentiam vöröstollu Madarász József, Ujházy, Irányi, Táncsics,

Kállay, az első időben radícalok, később demokraták, a republikánusok növényháza. Ezek ugyan Kossuthot követték s vele is tartottak, de ők alkalom adtával örömet el is dobták volna, hogy, — ha lehet — önmagukat fölébe emelhessék.

A negyedik osztályba sorozom a magyarországi magyarokat, azaz azokat, kik mivel magyarok, honuknak nyelvbeli törvényes és diplomatiiai elsőségén kívül minden jogot, igazat s szabadalmat a más fajokkal becsületesen megosztani akartak, hanem az osztrák kapocs fentartása mellett, ennek mindenjog és törvényszerű követeléséinek örömet megfelelődk, mint a szerencsétlen végzetű Batthyányi Lajos, a haza kárára jellemi szilárdságában hanyatlott nagy hazafi, Széchenyi István, a nem forradalmi lelkületű és mégis páratlan Deák Ferenc, Horváth püspök és történész, Batthyányi Kázmér, Ráday Gedeon, Klausál Gábor, Beöthy Ödön, Bezeredy István, a szivélyes optimista: Ghyczy Kálmán, Csányi László, Kemény Dénes és Zsigmond, Szász Károly,*) Hupfalvy Pál, Tóth Lőrinc, Pázmándy az elnök, Hunkár, Somogyi, Kovács Lajos, Horváth István, báró Perényi, Teleky József, Vay Miklós, Szalay László, Pulszky Ferenc stb.

---

*) Szász Károly költőnk atyja.

Az ötödik osztályt képezik azon, különben jó hazafiak, kik között sok gyakorlati, beligazgatási ész létezett, kik azonban, mivel nemzetükben kellő eleven és ellentállási erőt nem tételeztek fel, Ausztria erejét pedig igen túlnyomónak tartották, — megelégedtek volna Ausztria alatt előbb élvezettállásuk, jogaik, s a minden polgártársaiknak adandó szabadság némi tágításával párosított sui generis magyar autonomia megtartásával, sőt még ha másképp nem lehet: a picivel javított status quo-val is, de csak minden valódi, vagy csak annak látszó harc vagy küzdés kikerülése mellett, miért is a tüzes és hevesek által pecsovícs névvel tiszteltettek meg. Ezek közé sorolom báró Eötvös Józsefet inseparabilis barátjával Trefort Ágostonnal, a Majlátókat, a Somssichokat, a püspököket, az úgynevezett mágnások táblájának nagyobb részét, a hétszemélynőköket, a királyi előbbi consiliumot, kamarát stb., a nagyobb hivatalnokok egy részét stb.

A hatodik osztályba csak két személyt teszek, kiknek hazafiságát elpörölni nem lehet, kik mindketten segítették az ördögöt előidézni, kik kezdetben együtt jártak, aztán elváltak; ugyanazon célt két úton keresendők, a miért meg is hasonlottak; kiknek előbb egyike szeme világát, a másik esze világát veszté, hogy a hazát világtalanul ne lássák, s a kiket megneveznem nem kell, mivel a magyar szónokok könyve azokat mesterileg, sőt mi több: helyesen ecsetelé. Azért itt csak azt mondom, hogy

miként ha a 4-dik és 5-dik osztály között talán még létezett némi csekélyebb árnyéklat, mint azt én leírtam volt, minthogy ezt nehéz is nagyobb publicistai s személyi ismeret nélkül valódilig kimutatni, lévén a negyedik osztályban is elég, ki az osztrák fehér fecske-farku kabát alatt tökéletes ördögöt látott, ki őt azonnal magával viszi, — úgy: mondom, a két névtelen nagy személyiségnek is volt mindkét osztályból valamije; s bár a forduló ponton szellemi erőben hanyatlásnak indultak nemcsak, sőt abba be is léptek, előbbi érdemeik miatt az egyiknek practicusabb s jótékonyabb tulajdonaiért megadom, vagyis magtartom a „nagy“ nevezetet, a másiktól pedig a derékséget nem akarom megtagadni.

A hetedik osztályba jönnek a serdülő státus-férfiak, kik még maguknak status-credót nem csináltak, de hamar bele jöttek volna. Ezek sok szellemi s írói tulajdonokkal birtak, u. m. Kazinczy Gábor, Grove, Barta, Lónyay, Berzenczey, s a korán kivégzett eredeti magyar képzettségű Szacsyay.

A fentebbi osztályokat lehetett és kellett volna még alosztályokkal bővíteni, hanem, mivel több kérdésben még azonfölüli osztályok szerint is nyilatkoztak volna, tehát mint felesleget elmellőztem, hozzá kapcsolván azon reménységemet, hogy azok, kiknek neveit feledékenységéből kihagytam, meg azok, kiket talán rosszul soroztam, megbocsátandanak s magukat

birálatukban jobb helyre sorolandják; veniam damus, nem levén szükségem a petimus-ra.

Az osztályzatokból láthatni, hogy bizony a vita terén, kissé nyugalmas időkben elég vélemény-elágazások mutatkoztak volna; s ki tudja, a magyar heves véralkatnál fogva, ha az ausztriai ház legyőzetik, a hazának szükséges intézmények vitatásánál s utána nem történtek volna-e kihágások, nem idéztek volna-e azok elő új harci állapotot?

Mindegyik osztály, sőt még a meg nem nevezettek is ama latin mondással biztathatják magukat: „si rationem posteritatis habet.“ Napoleon szerint elbeszélhetik, hogy ha idő és alkalom ajánlkozik vala: ezt is, azt is életbe léptették volna, azonban ehhez azt is hozzá teszem: „quid-quid non est peractum, pro non inchoato est.“

Megengedem, miként így mint gép képezve, státusférfaink összege sokban felesleges részeket birt, s „embarras de richesse“, vagyis gazdagsági hüledezésében mozgani kezdett, aztán nagyon is mozgott, később alább s igenis alább hagyott, a regulator is kijött forgalmából, vagy a biztossági szelep vagy lecsapó is rendetlenségbe jött, s mindenféleképp mozgott, csak úgy nem, a mint kellett.

Megengedem még, hogy a 2-ik osztályon kívül, melynek tagjai talán még önmunkájok eredményeivel sem lettek volna megelégedve, minden osztály, ha értelme és akarata teljéből rendezheti vagy intézheti vala a haza ügyét, — pl. azon korlátokkal,

melyekkel Ferenc József kezdte intézni s rendezni császárságát, legszélesebb demokratiai alapon hasonló jogokkal, — úgy valami helyeset s eredetit intézett volna el. Igaz azonban, a mi igaz, ha igaz; s így igaz, hogy azon elágazó egyéniségek egy vagy két testületben működése nem mutatott oly politikai erényt, oly önmegtagadást, mely a hazát fölébe teszi mindennek. Nem mutatott egymás irányában kiméletet, nem azon önagya szüleményének háttérbe szorítását, midőn a mások szüleménye biztosabban, bár halkabban vezet célra. Ezen politikai erény, s fölemelkedés a közönséges körön túl, — hiányzott, a mi már akkor kétséssé tette a sikert, s ha a haza szerencsétlen lealáztatásában nem okul, kétséssé teszi jövőjét is.

Igaz az is, hogy gyakorlatban a szabadság előhívja a föntebbieket, de, hogy azt el is bírja tűrni, szintén szabadság kell.

VI.

A képviselőház.

Midőn az új állapot új intézményeket léptetett életbe, ezek szelleme szerint választattak a működő egyéniségek a legfőbb tényezőbe, a képviselőházba. Mivel az úgynevezett felsőház látta, hogy előbbi szerkezetével úgy illik az új körülményekbe, mint fahéjba a gyémánt: a fontosabb ügyekben igénylője s helybenhagyója lön az előbbieknek.

A képviselőház vagyis törvényhozótestület, a haza akkori gondolatát fejezte ki, mert a mágnesi vagyis conservatív-párt gyűlésében választott s jobbadán a győztes szabadelvű párt s néhány hozzá közelebb álló mérsékeltebb színét viselő, azaz a közép birtokos-osztály érdekeit s hiúságát is sugározta vissza, mi a nagy krisisek idejében a krisisen alóli jelleget mutat. A képviselőház becsületes, de szokásaiban heveskedő, erejében bizó testületet képezett, mely sem magának irányul, sem pedig az új

kormánynak a várandó crisisben támaszul nem hozott mást, mint rövid hatályú gondolatokat, hiú szenvedélyeket s azon kis okosságot, melynek bűne s erénye a féltékenység. Ez irni, beszélni tudott, de keveset cselekedni. Magasztos, gyakran felséges, hanem jobbára tehetetlen beszélői, szónokai voltak, nem erélyes férfiai; azért is a körülmények alatt álltak. Ész, felvilágosodás, műveltség, hazafiuság sok volt benne, de kevés kitűnő jellem, pedig az a cselekedetek lényege. Mivel pedig ez hiányzott s az államtudományban legnagyobb része ujonc volt, bár a szabadság s függetlenség alakítóinak szükséges némely erénynyel birt is, de alkotni, alapítani mit sem tudott, nem pedig tömérdek véleményelágazata s a miatt, mert szerencsétlenségére erősbiteni, kiképezni magát időt nem nyerhetett.

Mégis törvényhozói rövid életének voltak fénypontjai is, tudniillik, midőn a haza új szerzeményei megtartására s védésére egyhangulag a szükségelt áldozatot pénzben és emberben megajánlotta; midőn védelmi eszközök és szerek hiánya dacára az udvari s császári kormány bitorlásának s jogosan föltételezett bűnös szándokának bátran ellenállott s csupán szava s akarata hatalma által gátot és védesz közt teremtett; midőn önkénytesen elajándékozott uri jogait, szabadalmait nemcsak csonkítani hagyta, sőt azokról még egészen is lemondani kész volt. Végre midőn kinyilvánította hajlamát és készségét a népnevelésre, az ipar és gazdaság előmozdítására.

Árnyékpontja a képviselőháznak később növekedett hajlékonysága volt, kevésbé a kormány, mint annak feje irányában, ki akaratának gépévé süllyesztette. Továbbá értelmi többsége meggyőződésének dacára, azon időszakban mondotta ki a függetlenséget s üzte el a királyi családot, midőn még hazájának fentartásáért küzdenie kellett, s annak kivívási lehetősége igen bizonytalan volt. Ezen merésznél merészebb tettel a létező és sokfelé elágazó vélemények elemei közé egy újat csempésztett be, melyről a roppant hazai többségnek fogalma sem volt.

Voltak ugyan némely szerencsés egyének, kik magukat elvbeli republikánusoknak vallották, mint Ujházy, Chabot hasonmása Madarász László, s per excellentiam republicanus fivére: József. Mások magukat csak körülménybelieknek mondták, mint Szemere, sőt még Kosuth maga is; s a magukat ugynevezni szerető girondisták.

Már Szirmay „Hungaria in parabolis“ című munkájában is szólott a quod capita tot sensusról, mihez szabad talán hozzá toldanom, hogy az jótékonyan nem hathat s nem is hatott; így tehát a demokratikus s republikanus elem gyarapodásával még zavarosabb lön minden. Miért? — azért, mert akár miként hordja is czégérül az egyenlőséget, a testvériséget, a szabadságot a demokratia, (az európaiat értem alatta s nem az amerikai), — eddig azon hibát

mutatta, hogy mihelyest az „ôtes toi que je m'y mette“, azaz a „tovább innét, hogy nekem helyem legyen“ sikerült nekie, az egyenlőség jótékonyását megrontotta, kalandoros ihletet sugallt, mit a könyvelmü fiatalság önhittségének díjul ajánlott.

Meglehet, hogy egy jövő demokratia — de nem elébb, míg a világ jelen ferde s hazug társas szerkezete igaz és jó alapra nem fektettetik, — a lehető tökéletesség bélyegét fogja feltüntetni, de addig úgy látszik, hogy szörnyü sorsjátéki minőség rejlik minden demokratiaiban.

Az igaz, hogy ezen vörös-tollu színezetnek sem volt ideje kifejlődnie, hanem már megjelenésével is többet ártott, mintsem használt, s így értelmetlenségnek kell azt hívni, bár ő is azt hitte, hogy egyedül képes a haza megmentésére s mintegy sajnálni látszott, hogy a közönséget valami rossz fatum vagy ellenséges titkos hatály annyira elvakította, hogy ezt át nem látja.

A közönség többi része is magyar lévén, és életrevalóságát s magát kelleténél ugyis többre becsülván, a fatum vagyis „vak szükség befolyását hajlott elismerni inkább, mintsem önhibáiban keresni buktának okát.

Kár pedig addig beszélni ama bűnös ismeretlenről, míg az ember maga nem csinálhatja sorsát; s azért, míg csak csalhatalanságát be nem tudja bizonyítani, utasítsa el magától cimboraságát, fenéségebb lévén bevallani: — hibáztam.

Ekként mint láttuk, a törvényhozók mit sem forgattak fel újra, de mit sem is alapítottak, hanem segédkezet nyújtottak a süllyedésre és elesésre. Ha azonban a süllyedésben kevesebbé lesznek vala a kormány igenlői, úgy anélkül, sőt ellene is — a római senatusként — az új Brennust beárva, szellemileg fölemelkedni s jól meghalni tudtak volna, miként a politikai hitvallásukért áldozatulesett Batthyányi Lajos, Csányi, Perényi, Szacsvay s mások, — s így híreik és neveik még fényesebben jut vala a késő világra.

VII.

Forradalmunk hadvezérei.

A sor₃ most már az állam második tényezőire jut, s illik is, hogy rólok és felölök beszéljünk.

Ezeknek szép tér nyílt, melyen szellemi erejüket kifejthették, s az adott irányt jó vég felé vezethették volna, ha . . . ha . . . Ezek a hadi főnökök az ó és új sereggel, kikről — az igaz — helyenkint több helyen talán kelleténél hosszabban emlékezzünk, úgy, hogy most csak némely vonásban egészíthetjük ki, ha valamit felejtettünk volna.*)

Két idegent kivéve, kiket elsőrangú tényezőknek lehetsz kell bevallanunk, közülök körülbelül három ezren voltak. Hanem alárendelt szerepekben működ-
vén, bár jó szolgálatukat el nem ismerni hálátlan-
ság lenne, azokról itt csak keveset fogunk mondani.

A két első: Dembinszky és Bem. Dem-

---

*) Hivatkozás Mészáros „Emlékiratai“-ra, mikben a forradalom eseményeit beszéli el. K ö z l ő.

binszky becsületességben, hadi képzettségben európai hírű; Bem, bár megtámadtatott hazafiúságában, de tüzéri képességben és kis háboruban szintén híres. Dembinszky, ha Magyarhonon kívül működik, elébb nyerte volna meg azon előnyt, melyet egy tábornok élvezhet, ha külföldön szolgál. Ha ő bennszülött, a honi pályafutók féltékenysége kevesebbet agyarkodik ellene, s ez így azon többséget elébb is bocsájtja meg, melylyel a haza őt megkülönböztette s így vágytársain könnyebben győzedelmeskedhetik. Nem így nálunk, hol a sorsjáték szelencéjéből kihuzatván a hadi quinterno, Görgey, ez a külföldi működőket nem szívelhette, s minden lehető akadályt utjukba gördített, sőt ha másképp nem lehetett, a haza ügyének kockáztatásával is akadályozta működésök jó eredményeit; elég példa reá Tisza-Füred.

Dembinszky bár hevesebb, de engedékenyebb volt; — megbuktattatott; s mégis azon kormánynak szentelte tudományát, életét, feláldozó készséggel, mely vele a legfontosabb percekben játékot űzött.

Bem függetlenebb állásba jöven, szerencsésebb volt, s ezen előnyt mindig megtartá, ezzel élt és vele élni tudott is; csak hogy merészsége magát az első szerencse által el hagyá ragadtatni, s ezzel a hazát is az enyészet örvényébe döntötte.

Mindkettő telve emberiséggel s emberi szerep-tel, mindig az egészet vette szemügyre, s a háború

terhein, kinjain könnyíteni igyekezett. Nem ügyeltek a pártszínezetre s birtokában mindenkit nemcsak védtek, sőt még a hanyatthomlok futó kormánybiztosok időtlen nyomorgatásainak is ellenállottak, úgy hogy megérdemelték eme francia elnénc-mondatot: „hogy egyenlően kimélték a királyi kecskét s a liberális káposztát,” — ha jól idézem.

Még ugyan több más lengyelt is fel kellene említenem, hanem mondom, helyenkint már szólván rólok, itt csak — hogy igazságos legyek — röviden említem gr. Zamojskyt és Bisztránovszkyt, kik bár a harc végefelé jöttek, — a Szegedről hátrálásban kitűnő szolgálatokat tettek. Továbbá Poninszky, Zivonkovszky és Grochovalszky őrnagyok szintén dicséretet érdemelnek.

Idegenekről levén szó, a derék Montiról, az olasz legió ezredeséről megfélekezni nem szabad, ki harcunk végső szakában a szétszórt olaszokat összeszedvén, velök jó szolgálatot tett.

Meg kell még emlékezni azon Isten tudja honnét kerekedett lengyel grófról, ki renegáttá lévén, Szkinderbég név alatt magának szép hírt szerzett. Ez hazánkba későn jöven, úgyünkön sokat nem mozdíthatott. De vitéz férfiú volt s Omerbasane ki vele levő lengyel és magyar menekülteknek köszönheti Bosniában viselt legszebb hadi tetteit. Ezek bár a hatszáz alig haladták meg, a legnehezebb hadi állomásokat és sáncokat vették be ellenállhatlan rohamjaikkal.

Már most menjünk át azokra, kik ugyanazon szép hazának fiai, ugyanazon ég alatt, ugyanazon földön nőtték férfiakká, ugyanazon erény- és bűnökkel látvák el, melyek polgári ügysorsosaink tulajdonai közé tartoztak, s kik a haza jogait, szabadságát és függetlenségét valának védendők.

Lássuk a sereget az 1848-iki október után; mert az előtt még a királyi parancs a különböző lelkiismereteket megnyugtatta, s a király által szentesített törvényes hadi tekintélynek a hazában mindenhol megadatott az engedelmesség.

Később, midőn más császári parancs hiábavaló okok miatt a király rendelvényeinek nemcsak nem követelt hódolatot, de sőt ennek mellőztével csupán csak a császári parancsnak követelt engedelmességet, — akkor az egész sereg érzései zavarba jöttek.

Zavarok és hűledezések után ingadozni kezdett s nem tudott kiigazodni.

Miért nevezte Ausztria a király irányában való hűséget a császárhozi hűtlenségnek? Miért hívta fel a császár a király katonáit a szökésre? — S ezt miért nevezte becsületnek?

Miért állította lelkiismeretöket, -- mely őket saját hazájuk megtámadásától eltiltá, — az udvarral ellentétbe, azon udvarral, mely szülőföldjeikhez való hűségüket rosallotta?

Végre miért vezeté őket Herkules keresztutjára, s miért hagyá őket a két út között választani,

melyek egyike, ha a császárság győz, eleibük az udvar hálátlanságát tükrözte, ha hazájok iránti valódi kötelességeket elhanyagolandják; a másika, ha a nép győz, minden reményt elvágthatott előlük, sőt még bűnhődést is jósolhatott.

Az első hadügyminiszter többször példázgatólódzott, mondván: a forradalmakban az embert két felől akasztják s kétszer is akasztanák, ha két élete lenne. Egyszer az, a ki ellen, másodszor az, a kivel támasztja a forradalmat. Ezen példázgatólódzások szemet szurtak, de a gyengébb fejek több ideig nem birták azokat felfogni. Mivel a forradalmakban egymással szemközt két kötelesség áll, t. i. a hazafi kötelessége hazája és fejedelme irányában: tehát választani kell. Hogy melyiket választja valaki, felfogásától függ, mert a választást előre helyeselni nem lehet; nem pedig, mivel a jelen világban, hol a fogalmak még nem tisztázvák, kötelességében mindkettő csalódhatott, bár mindkettő azt teljesíteni vélte.

Sok vita, sok baj után végre tisztán — noha rendületlenül tisztán soha sem — állott a haza ügye sok oly haditiszt előtt is, kik honiak kezdenek lenni, mivel több ideig magyar ezredekben szolgáltak, a magyar szellemmel öneszméletük, vagy feleségi vagy szerelmi, vagy megszokási viszonyok következtében megbarátkozának, magukat az egész ügygyel azonosítván. Ezek közt sok derék férfi, mint Leiningen és mások.

Megnyeretvén ekként, ki megnyerhető vala, ezeket a haza szüksége szerint használni kelle. Itt merült fel aztán a másik bökkenő. A szellemi alanyokat kellőleg felhasználni annál nehezebb lehetett, minél kevesebb volt a próbált hadi tapasztaltság, gyakorlat és képesség, s minél nagyobb volt a gyakorlatlan kérkedők száma.

Szükségből erényt kelletvén faragni, nagy is levén a szükség, a mindenhonnan tóduló ifjúságot kelle igénybe venni. Először jobbnak hiánya miatt; másodsor pedig, mivel az állami minőség ujitása a sereg ifjúsítását is némileg feltételezteté; bár a hon tarthatott tőle, hogy ezen új sarjadék az előidők hagyományait, azok balitéleteivel, sőt lehet, a bennük levő jóval is lerombolhatja.

Hanem, mikor az első hadügyfő *), mig Ausztriávali szakításunk bevégezett ténynyé nem lön, a király helybenhagyása reményében nevezte ki a törzstiszteket, — akkor már az újabb körülmények parancsolák, hogy a mártius előtti idő ellenére, (mikor minden testülettől követeltetett, hogy multjával a jelennek biztosítékot szolgáltatasson;) most az ifju tisztektől az események sebesebb menetében mást nem lehetett követelni, mint hogy biztosítékot adjanak a jövőre. S így kevés kivétellel a tapasztalatlanság érdem, a fiatalság pedig biztosíték volt, mivel

*) Maga Mészáros Lázár.

a forradalmak csak ilyeneket kívánnak és szívelnek meg, a nyugodtabb idöket az öregeknek hagyván.

Ha északamerikai roppant területünk, vagy francia nemzeti egységgel párosult tekintélyes terünk, vagy végre a tenger által mosott -biztos geographiai helyzetünk van, melyen át a többi, legfölkép az irányunkban baráti érzelmü világgal biztosan közlekedhetünk, — az esetben e legfölbbs tényező fiatal volta hosszabban tartó harc alatt eltakarta, kiegyenlítése volna azon hibát, mely a fiatal seregek kísérője. Azután pedig, mig honunk rendes állapotában birt természetesi és természetményi kincscsel, katonaatlan minősége mellett háboruiban ezek bőségével nem dicsekedhetett; ezeket pedig biztos tengerparttal megszerezhetette volna magának, s megszerezve a hevesvérü fiatalság hamarább foglalatoskodhatott, foglalatosságai közt pedig a szolgálathoz törödést, az abban való kellő engedelmességet s a föllebb álló képesség iránti tiszteletet is megtanulta volna.

Némi kiképzésre csak az első hazai véderőnek jutott ideje s ennek tagjai végig, többé-kevésbé elsősködőleg, mint derék legények a gáton, becsületesen is viselék magukat. A többi már bonyolódottabb körülmények közt állittatván, a legszükségesebb elemi oktatásban sem vehetett részt, mert mihelyest zászlóaljja alakult s ruhát kapott, azonnal az ellenségnek vezetettetett.

Mivel pedig ez így történt, ennek legközvetlenebb vezetői is hason tapasztalatlanságban sinlőd-

tek. A főbbek kisebb körükből rögtön magasabb polcra való jutásukban szintén nem tudták magukat hamar tájékozni, sem pedig öntudatosan új lelkét önteni az új seregbe, mely a hagyományos rendet, fegyelmet fentartsa s öregbitse.

Mig ezen, a bomlás csiráját magában foglaló állapot kisebb, szűkebb körben forgott, addig hibája nem mutatkozott annyira, mivel eleinte nehezen bár, de mégis tőrhetőleg korlátoztatható. Amint azonban az ellenség száma szaporodott, amint hadaink több ízben és jobban vétettek igénybe, a veszteségek pedig pótlást kívántak, — a sereg is szaporított, vele az új tisztek száma, az előléptetések, a hiányok és hibák is.

Ha az ember férfi lenne, azaz kötelességétől átható férfi, kinek, midőn egy hitet mással kell helyettesítenie, akkor csak lelkiösméretét, nem érdekeit tekinti, ez nagy erőt adhat! Bár seregünk tisztjei királyi hitöket a haza iránti hittel váltották fel, s ezzel erőnköt egy fenségesebb eszme istápolta: mégis a sok zagyvalék, miként a természetben a paréj a nemesebb növényt elfojtja s a rosabb gyümölcs a jobbat magához von, a le, nemhogy a jobb másikat nemesebít, — a seregbe is egy rossz szokást harapództatott be, mely nem tudni felülről-e lefelé, vagy alulról fölfelé terjedt el, de létezett. Ez pedig az önhibának másra tolása vala, az önszemély irányában követelt engedelmesség, más felebbvaló irányában engedelmesség megtagadása, vagy pedig saját sze-

mélyének az alól való lehető kivonása, s csak csodaként némely alkalm szerinti tisztelet megadása a főbbek iránt. Az első hadügyminiszter a tiszteket eléggé intette arra, hogy inkább kevesebb tisztelgést, de több engedelmességet adjanak.

Ehhez járult továbbá még egy, a magyarnak földiével, és levegőjével járó nemzeti gyarlóság: a hivatalvadászat, mit nemzeti önhittsége szerint válogatlan eszközökkel hajhászott. Ez kisebb körökben csak kifakadásokra adott alkalmat, de később jobban fokozódván, az ügynek nagy kárával járt. Tábornok uraimék nagy része a dicsvágy által annyira izgatott, hogy készebb volt károsan hatni, sőt még — mint Görgey és Klapka Kápolnánál s mások máshol, — a haza ügyét is kockáztatni, mintsem azt a hazáért feláldozni.

Hallgatok azon sok kül- és belföldi egyénről, kiknél a francia mondás szerint több volt a „savoir faire“, mivel ezzel az ember tovább haladt, mintsem a „savoir“-rál; ezek Magyarhont csupa Zalathna-, Selmec- és Körmöcbányának tartván, abból maguknak kényelmet és hasznót igyekeztek kiaknázni. Ezek voltak a sok mindenféle nevezetű szabad csapatok alakítói, kik az ügynek nemhogy hasznót hajtottak volna, hanem különböző engedelmisségi s fegyelmi felfogásukkal és zsákmánynyal való kecsegtetéssel a sereg szellemét szintén megrontani segítették.

Végre hallgatok több más hibákról, mivel mel-

lékesek voltak; de nem mulaszthatom meg nem említeni, hogy ezen belső hibákhoz még egy külső is járult, s ez a kormány s annak ügynökei bekeveredése volt.

Talán felesleges is itt érintenem, hogy a tapasztalás minden háborúban megmutatta, s leginkább Ausztriának háborúi az első francia forradalom alatt, miként minden működésnek a legnagyobbtól a legkisebbig egy főnek általános irányzatától kell függnie, s hogy minden alárendelt tisztnek a maga állásában minden kifogás nélkül annak egész valójával hódolni, sőt még azon rendeleteket is örömmel teljesíteni kötelessége, melyek meggyőződése elleniek, s melyeket előtte fontos okokból titkolnak.

Képviselői gyülekezetek, nyilvános vitatkozások, vagy — mint honunkban — hírlapi fejtegetések, mik által polgári ügyekben az uralkodók vagy a kormányi elnöklők áthágásaikban korlátoztatnak, a hadi téren helytelenek.

Ha azok, miket itt föntebb elmondottam, Landerer vagy Emich*) által kinyomattatnának, a criminatiót recriminációk követnék, s „pur si muove!” vagy: még is úgy van, azaz volt, s lesz;

---

*) Landerertől kerültek ki a szabad sajtó első termékei; Emiché volt pedig azelőtt a mai kristóftéri „nemzeti könyvkereskedés.”

mert nem csak in thesi, de még in praxi is áll a fentebb leírt igazság.

Az első hadügyminiszter akadály nem volt; mert annyi s az egész magyar világtól elismert becsületesség és szerénység lakott benne, hogy a mit nem értett, bevallotta, s állomásához soha sem ragaszkodott annyira, hogy azt szívesen át ne engedje akárkinek, kit a kormány azzal megbizna.

Egy német író mondá valahol, hogy minden ember jobban szereti, ha azért dicsérik, mit kevésbé ért, mintsem azért, mit igen is ért. Így a mi kormányfőnk is a háboru vezetését nagyon szerette, s mivel „sit venia verbis,” azt sok értelme dacára kevésbé értette, mintsem érteni gondolta: — több dologban rá illett az, mit Retz bíbornokról mondott valaki: „il a tout brouillé sans rien conquérir. Sa fertilité d'expédients l'a conduit à la banqueroute.” — Azaz: ő sokat bonyolított, anélkül, hogy nyert volna, s expediensei bősége őt megbuktatá. — Hogy azonban közöttök tökéletes hasonlatosság ne legyen: a mi Retz-félnék maga nyert, csak a hazát vezette bukásba.

Hja! ha előbb lehetett volna Kiutahiában, hol részint, mivel a balsors megtisztítja mindazt, mit megragad, még az észérőt is; részint pedig, mivel egy helvéciai hadikönyv s egy lengyel szellemmel teljes ezredes Kossúth hadi eszményeiben fáklyát gyújtottak:

ezeket irni nem mertem volna; mert, miután még lovagolni is megtanult, a legfőbb vezényleti képesség is beléje fészkelte magát, s csak azt az egyet nem világosította fel, vajjon bátorsága nevetni fogná-e a veszélyt? miként azt a franciák IV. Henrikjéről mondják.

Igaz, hogy midőn az első hadügyminiszter lemondott s helyébe mások léptek — mivel ezek mint „római lelkületek,“*) vagy mint győztes vezérek jutottak az ügy élére, — minden másképen ment, s jobban is ment, s tulajdonaik még a kormányfőt is megnyugtatták. A házi békét ők fentartották, a politikai irányadás ellen szóval mit sem tettek, s ha tetteleg ezen többnyire túl is mentek, s önszabta irány szerint vezénylettek: — az kevesebbet nyomot a latban, mivel tévedésből történt!

Végre az is igaz, hogy mivel ők csak ritkán engedelmeskedtek, mások is azt tevék; sőt némelyek az utolsók közül még a kormányfőt is a hadügyminiszterrel en compaignie verba injuriákkal halmozták; hanem ez mind mitsem tett, az ügy magától ment, s mint láttuk: végigment.

Az ügy vége után, kivált miután az ügy sikerült, mint szerencsétlen honunkban, XIX-dik századbeli ember létünkre ne igyekezzünk ama latin mondást: „de mortuis nihil nisi bene“ utánozni, — mert

*) Kossúth nevezte így Klapkát.

vannak közöttünk, kik csak polgárilag haltunk meg,
s még nem bizonyos, hogy meddig? — sőt inkább
kövessük a régi egyiptomi szokást, mely az embe-
rekről haláluk után csak az igazságot nyilvání-
totta.

VIII.

G ö r g e y.

S így kezdjük annál, kit részint a halál maga, részint pedig a halálosztó . . . . .
 : . . . . .
 . . . . . császár s király s általa
 a XI. Lajos alatti Tristram-féle hóhér, H a y n a u megkimélt. Ez él, s azon szerencséje sem lön, mi több, általa feláldozottaknak osztályrészül jutott, akik között néhányan voltak, kiknek szép halála rossz életüket is feledteti; mint pl. A u f f e n b e r g é, a magyarított nevü O r m a y é.

Miként már máshol kezekedtem irói gyengeségemről, mit, midőn Kossúth jellemzésébe vágtam is, érzettem, — úgy most még jobban érzem ezt, midőn azon egyént akarom bonckésem alá venni, kiről B a y e r, *) meghittje, mondá: „Van benne Napoleon-féle és Moor Károly-féle is.“ Erzem, mon-

*) Görgey tábornoki főnöke.

dom, hogy az embernek magán egészen kell uralkodnia s minden érzelmeinek hallgatást parancsolnia, ha egy ily chameleon-jellemet akar ecsetelni. A dolog nehéz, azonban jól-rosszul bele kell vágnom.

Görgey azon személy, kit Dante, ha a pokolban talál, úgy rajzol le, mint a kiről irta:

„Mentre ch'io forma fui d'ossa e di polpe
Chela madre mi die', l'opere mie
Non fuoron leonine, ma di volpe.
Gli accorgimenti e le coperte vie
Io seppi tutte e si menai lor arte
Ch' al fine della terra il suono uscie!“ Azaz:

„Midőn még anyám adta-testi alak voltam, teteim kevésbbé voltak oroszlániak, mint rókaiai. Ismertem az éles belátásuakat s mesterségüket igenis használtam, míg végre a föld mélyéből hang hallatszott“ stb.

Ez ezen embert mint egészet s önmagában létezőt elegendő igazsággal festi, bárha több oroszláni tettét meg kell engednünk; s így bizvást és könnyen tovább mehetünk.

Hadi képességéről sokat felhoznom már nem kell, mivel az oroszlánt körmeiről ismerik, s mivel ténykedése alatt helyenkint bírálhattuk is. De itt azokhoz még hozzá toldom, hogy bárha a hadismérők róla mint hadvezérről alig fogják elmondhatni azt, hogy ütközetek jól kigondolvák, jól vezényelvék s legfőkép: jól nyervék, vagy fényesen vesztvék;

de másrészt volt benne sok katonai képesség, mi többször sikerrel mutatkozott, hanem az összes hadi tudomány s annak alkalmazása benne még csak csirájában. létezett, vagyis a harci zenének contrebasse-át nem ismeré még világosan és jól. Nem ismerheté pedig, mert mikor ideje lett volna erre, a katonaságot elhagyta és vegyészszé lett; mikor pedig használni kellett, a tanuláshoz ideje nem volt, s ha szerzett is rá kis időt, azt futtában kellett használnia, de megtanulnia nem lehetett.

Példát eleget lehet felhozni, de itt csak azt említem, hogy először: egyetlen győzelmét sem birta tökéletesíteni, és másodszor: hogy jó és számos lovaságát felhasználni nem tudá, mint pl. Nagy-Sarlónál, Komáromnál; — vagy talán nem is akarta, mint Kápolnánál; s harmadszor: hogy nem bizván önitéletében, tanácsot színházi szerepmásolóból csinált tábornokari főnökétől, Bayer től kért, ki a verekedés alatt a kancsónál igen, de a téren jelen soha sem vala, s kinek némelykor Klapka is segített. Végre negyedszer: ha a háboru végidejében követett viselkedését s a hadjárat akkori tervezetét árulásnak tulajdonítanunk nem szabad, úgy azt tudatlanságnak vagy rossz akaratnak kell neveznünk.

Bár többször győzött, de mivel a legjobb alkalmakat, — midőn az ellent tökéletesen legyőzhette s hazáját megmenthette volna — elszalasztá: szabadságot veszek magamnak abból azt következtetni, hogy elsőrangú hadvezér nem volt. Ehhez azonban

igaz, hogy nem hiányzott egyebe, mint hadi lángesze, bár az akkori kormányfő s utána a közvélemény gépészei ennek tetszetős hírével ruházták fel. mi ellen akkor nyilatkozatot merészelní fejbetöréssel járó dolog lett volna.

Tehát volt-e államférfiu?

Sajnálom, hogy Vigni Alfrédet kétszer kell meglopnom, hanem igenis ide illik még egyszer, a mit mond: „Ha a szenteskedést, a jelen társadalom legfőbb törvényét; ha a képmutatást, jelenben mint az ész magát; ha végre a titkolódzást, mi a gondolatok időelőtti esztelen nyilvánítóját háromszoros átokkal sújtja: az államférfiak kellékeinek tartják:” — akkor, mivel e tulajdonokkal büszkélkedhetett, el szabad róla mondani: absolutus numeris. Hanem másrészt Kossúth rajzánál felállított mintámhoz ő sem hasonlított, sőt kevésbbé volt morális elv hőse, mint inkább egy felcsigázott dicsvágya által korbácsolt alkalmi hős, midőn erre alkalma kínálkozott, ki főcélul saját dicsőíttetését tűzé ki s nem azon ügy kivívását, mely őt semmiből, vagy igen is parányi állapotából oly magas polcra emelte.

Bayer véleménye mellett föl kell még Proudhonnak Robespierre fölötti ítéletét hoznom: „L’homme dont l’intelligence ne conçut, dont le coeur n’aime jamais rien” — azaz: oly ember, kinek értelme mit sem fogamzott, kinek szíve mit sem szeretett soha. Ezen ítéletet nem lehet egészen, de nem is akarom egészen reá alkalmazni, noha

utóbbi része igen is reá illik; azonban ki merem mondani, hogy a jónak és rosznak természetéből ügyesen vegyített keverék volt, melyben a rosz úgy uralkodik, amint a szél fúj, vagy amint daemonja javasolja, de melyből minden kitelik, még a jó is. E kétös tehetség, ha nyers alternatívákban nyilatkozik, — mi nála gyakran nyilatkozott, — inkább a rosz felé való billenéssel, akkor az egy félelmes ember alakját idézi föl, mi pedig forradalmi időkben elég arra, hogy az ember tőle igen tartson.

Továbbá; mivel elsősködési vágya azon időszakot, melyben magas polcra emeltetett, jól fogta fel, a szinpadra való fellépése után mindig úgy vitte szerepét, hogy befolyását megtartsa, öregbitse s kiváló tényező lehessen, vagy legalább is annak látszassék. Ehhez járultak titkolódzó jelleme, nagy erélyt mutató kötelesség utáni látása, lovagias nyilatkozatai, leereszkedése egész a túlzásig, hely, alkalom, személy és társaság szerint; az emberi életnek mibe sem vétele, sőt ennek könnyen feláldozása, midőn az elérendő cél azt kívánni látszott; eltávolítása minden független jellemnek, s mindazoknak magához hódítása, kik tervei kivitelét testestől-lelekestől biztosították.

Ily s még más lelkületi tulajdonok mellett, midőn főbb polcra jutását megkísérelte, az eszközök válogatásában nem lehetett és nem is volt csiklandós, mint azt szolgálatának kezdete is bizonyítja. Ó Lamartinet, ki valahol azt mondá: „hogy a társa-

dalom vallásának olíára polgáriasodott állapotában az akasztófa nem lehet. — épen ellenkező szempontból fogta fel, mert midőn gr. Zichyt hatalmának zsengéje gyanánt a bitófán feláldozá, ezt azért tette, hogy magát előre is az akkor bizonyára még nem létezett forradalmi viszonyokkal azonosítsa s azzal úgy forrjon össze, hogy azután minden bekövetkező esetekben személyének gyámolítása biztosítottassék, vagy az irántai kétes bizalom megszűnjék, s benne a tulzó közvélemény is jobb kezét szemlélje.

A politikában a szándék semmi, a tény minden. Ezt fondorkodó tapintatával G ö r g e y rég kiismerte s az elsőt inkább lépül használta az ellenkező kedélyek megfogására, mintsem hogy cégérül tűzze ki; a másikat használni jól tudta, úgy hogy titkos vágyának elérésében a logikai progressiót könnyű kimutatni; mely vágya azonban hogy a haza boldogságait nem tárgyalta. — siralmasan be kell vallanunk. — Ha hibázhatlansága önbizalmában nem annyira szilárd, úgy más személyeknek ugyanazon ügyben való résztvételében, ha ezeknek alája rendelteték, önnön személye megbántását nem látta s egyenesen a haza összes ügye ellen nem agyarkodott volna.

Ha e szók: „hol nincs engedelem, nincs szabadság, hol az önmegtagadás lelke nem létez, ott az önzés elveszti a szabadságot“ nem hangzanak el a pusztában, — akkor csak képzeletében rejlott meg-

bántását, midőn az európai hírű Dembinszky alá rendeltetett, a haza java végett elszívelte volna, miután ő, Görgey, legkisebb engedetlenséget nemcsak nem tűrt, sőt még önnön kezével is méltóztatott hóhérkodni, mint ezt Kápolnánál Udvarnok ellen megmutatta. Bizony a hazáért kissé engedelmeskedhetett volna!

Végre, ha személyt kevésbé akarja dicsőíteni s ennek mindent nem akar alárendelni, bizonyára nem kereste volna apotheosis-át abban, hogy magyar Marottnak neveztesse.

Egyben azonban igazságos is, részrehajlatlan is volt, az az szentnek mit és kit sem tartott, még önmagát sem. Mivel pedig a mostani civilizáció remekműve volt, sőt talán fölötte is állott — ha kivüle nem! — azért tetteiben, de leginkább szavaiban egy cseppet sem hasonlított a némely részben műveltebb vad emberekhez, kik legyőzött elleneiket nyersen vagy sülve csak megeszik, míg Görgey a helyett őket becssteleníti; igaz, hogy velök önmagát is. *)

Eheu! jam satis est; elejtem a tárgyat, mert ha nem teszem ezt, La Bruyère tollát kell elhozatnom Francia-, vagy Brougham hámozó kését Angolországból; ezeket pedig a száműzött magyarnak magáévá tenni vajmi bajos!

---

*) Vonatkozás Görgeynek „Mein Leben und Wirken“ című, Klagenfurtban írt emlékirataira.

A most jellemzett híres egyéniség után vázoljuk csak amügy futtában a többi hadi értelmeket is, nehogy az unalomig terjedelmes elbeszélés kelleténél tovább hosszabbittassék. Dembinszkyről és Bemről már emlékeztünk s így csupán a magyarokra szorítkozhatunk.

IX.

Perczel Mór.

S itt mindjárt Görgey ellentétét, Perczel Mórt hozzuk fel. Ez mint férfi, lelkületben tisztább, hona javát előmozdító, annak hibáin, hiányain segíteni igyekvő s előzményeivel oly magasan állott, hogy Görgey ennek hazafisága és honszeretete előtt mélyen meghajolni kényszerül, ha akármily szeretet érzésére képes.

Több viszontagságon menvén keresztül, mielőtt a haza első tényezői közé soroztatott, jelleme a polgári javítások küzdelme alatt edződött, s midőn a haza az ugynevezett átalakulásból a forradalmi térre sodortatott, a szereplésre készen találá őt.

Mint államférfiu sem volt több jó tulajdonság hiányában; hanem azokról itt keveset akarok szólni s inkább azt akarom kifejezni, mi volt mint katoná, mint vezér.

Midőn pedig erről szolandok, nem mulaszthatom el elébb sajnálatomat kifejezni a fölött, hogy, ha

bár még több műveltségi és tudományösszeggel is birt vala, mintsem birt, mindezek jellem- és véralkati hibái miatt alig idézhetendettek elő több sikert. Azaz ideges és vérmes véralkata őt impulsív jellemmel látta el, mik az egyént már magában elevenebb mozgásra készítetik s a körülmények hatásától izgatva az ítéletet fogva tartják, a tettek terén őt rögzösnek, metszőnek, nyersnek tüntetik elő, mi, ha az egyén korának bölcsesége által ellensúlyozva nincsen, az embert inkább elidegeníti, mintsem magához vonja.

Ily színben tűnt fel e sorok írója szemeiben Perczel. — Perczel tiszta honszeretettel, jó szívvvel és akarattal birt; a haza ügye mellett a forradalom előtt és alatt hön és meggyőződésből küzdött s tetteivel a csataterén szerzett érdemeit elvitatni nem lehet. Mégis mivel heves, nyers, gyakran önkényes, többször ellenszegülő, sokszor átalkodottan önféjű, elégszer kiméletlen viseletű volt, a vezetett közvélemény még azon méltánylatot is megtagadta tőle, melyet élete s egész valója feláldoztával valódilig megérdemlett. Bár sok hibája volt, de voltak fényoldalai is, miket egybehasonlítva, a későbbi kor rangját és helyét igazságosabban jelölendi ki, mintsem azt e sorok írója tehetné; noha hajlandónak mondja magát — dacára, hogy irányában Perczel mindig ellenzékét képezett s mint felebbvalójának nem engedelmeskedett — érdemei felsőbbségét elismerni.

Aki igazságos akar lenni, a katonai képességet

tőle meg nem tagadhatja. Bár a tüzér-tanodában pár évet töltött csak s ott szerzett hadi tudományából a polgári küzdelmek alatt kijött, de természetes harcosztöne és fogékonysága őt, mint autodidaktát, a küzdhelyen csakhamar kiválóná tette.

Vezénylői képességgel bírt ugyan, azonban bossánatával legyen mondva, e sorok írója mégsem tartja őt oly nagy vezérnek, mint amilyennek magát Perczel tartotta s talán még tartja is; azonban elmondhatja: „anch' io sono duce“, mit bácsbányai szép hadi tettei igazolnak, melyekről helyenkint megemlékezünk.

Noha a tényeket meg nem történekké tenni nem lehet, — mégis őt a hazai hadi és polgári közönség ignorálni szerette s érdemeit némely csatavesztése és állítólagos kegyetlensége által akarta kisebbíteni, ahelyett, hogy az örök osztó igazság szerint a jót elismerve, a mellett a rosztat is kijelölte volna.

A „Vox populi vox Dei“ — mondá Kossúth — szólott Görgey mellett; hanem mivel a népszavát értelmes kaputosok vezették, Perczel mellett nem igen szólalt fel az. S ha szólott is, a táblabíró-generálisnak — mint őt nevezte — megadta a móri schnepfet, a kátyi kacsát, récét vagy rucát; de ezek mellett Szolnokot, Sz.-Tamást, Pétervárad felmentését s bányai győztes hadjáratát feledé, mintha egy Fridrichnek, egy Napoleonnak csatát veszteni igen, de Perczelnek szabad nem lett volna.

Kegyetlenségről is vádolák; igaz azonban, hogy nem annyira a honfiak, mint az általa gyakran megvert osztrákok. A háboru már magában véve sem kedves, édes, szagos vagy kényelmes tárgy, — de midőn az ellen ezt oly rémitő vadon, oly dühösen s vérengzően kezdette s folytatta: ekkor, ha Torquato Tasso Jeruzsalemnél működő angyalaiból állott is volna Perczel serege, alig hiszem, hogy még ezek is, midőn véreik, pajtásaik legyilkoltatása s üldöztetése visszatörlesztésére felhivattak, hogy a jus talionis-t ne használták volna, mikor az angyalok előtt antagonistáik, az ördögök sem találtak kegyelmet. Igaz, és be kell vallanunk, hogy Perczel s alatta levő édes testvéreink derekasan állottak véres boszut; de oly elvetemedett, oly durva és fajtalan gyilkosságra, mely a gyermekeket és asszonyokat tüzi ki célul, — nem aljasodtak.

De az is igaz, hogy Perczel sok ezreknek, kiket mint felfegyverezetteket elfogott, sőt egész népcsoportoknak megbocsátott, őket tűzhelyeikhez eresztette s békében hagyta; — valamint az is bizonyos, hogy az általa legyőzött rákok szelidebbekké lőnek.

Mielőtt Perczeltől búcsút vennénk, nem szabad elfelednünk, hogy Bem az ő érdemeit és képességét nemcsak elismerte, de a haza egyik jövőendő reményének nevezte; s ha már Bem atyus is benne jövőnk egyik reményét látta, e sorok írójának nincs mit hozzá tennie, csak még azon óhaját fejzi ki,

hogy ezen remény mellett önhittségét legyőzze, hadi kiművelését szorgalmasan folytassa, hogy a boldogult hőst *) meg ne hazudtolja. S ehhez száműzetésében — hiszem — elég ideje lesz, valamint arra is, hogy eme szerencsétlenségében higgadtabb tulajdonságokat tegyen magáévá.

Végre még azon tanulságot is kivonhatja magának, hogy bármily nagy is legyen az egyén, szellem vagy erény tekintetében: önmaga mitsem végezhet; következőleg alattvalói irányában necsak igazságos, de kiméletesebb is legyen, s ekkor lekötöztetetteket, méltánylatlanság helyett méltánylatot fog találni.

---

*) Bem e sorok írásakor Kis-Ázsiában, török szolgálatban már meghalt.

X.

Kiss Ernő és többi hadvezérünk.

Kiss Ernő gazdag, nagy birtokokkal bíró egyéniség, tetőtől fogva talpig becsületes ember s jó hazafi volt; s bár Bécsben s az arisztokráciával benn és künn összeköttetésben állott, honfiúi kötelességétől magát eltántorítani nem engedte s a haza szent ügye mellett harcolt mindvégig. Kiképzését az osztrák szolgálatban nyerte s mint ezredes lépett a haza zászlai alá. Bátor és vitéz katona volt, de felsőbb vezényleti ihletéssel nem bírt, bár kisebb hadosztályokat igen is jól vezénylett s életét feláldozni minden percben kész volt.

A nagy isten jutalmazza meg kitartásaért, amint őt a haza megjutalmazá, midőn altábornagynak s Hrabovszky megbetegedése után főhadi kormányzónak nevezé ki.

E sorok írója, ki vele szoros barátságban állott, felhívta őt, hogy azon esetre, ha a haza ügye veszendőbe menne, sorsát ossza meg vele, s így együtt

táplálják az osztrák irányában megbocsátani soha nem tudó boszút.

Kiss Ernő bizván törvényes és a törvény melletti viseletében, — mintha a győztes az erőszak és önkénynél egyéb törvényt és igazságot ismerne! — Görgyhez távozott, s vele ennek orosz, azután osztrák jó barátai kezébe jött. Az osztrákok szolgálatukban szerzett 31 éves érdemeit be is számitották, de legfőképp Haynau, ki Milanóban több éven át a pompás és nyílt házat tartó Kiss Ernő finom Château la Rose borát szörpölni, burgundi borban készített szarvasgombáit enni, de leginkább aranyait whistben zsebre rakni szerette, — Haynau, mondom, a fentebbiek emlékezetére azon kegyelettel volt irányában, hogy bitófa helyett agyonlövéllel fizette őt ki.

Vetter.

Vetter a császári szolgálatban alezredesig, a forradalom alatt altábornagyságig vitte. Becsületes ember letére, midőn esküjét a magyar alkotmányra letette, e mellett vívott egész végig; midőn pedig a hon ügye legyőzetett, külföldve vándorolt, hol jobb időket vár *).

---

*) Most az újra felállítandó Ludoviceum igazgatójául említik, hol gazdag elméleti hadismereteit bizonyára áldásosan fordíthatná a haza javára.

Ő szép hadi tudományi s gyakorlat által szilárdult ismeretekkel bírt, miknek hasznát, midőn a vezényletet betegeskedése következtében G ö r g e y-nek adta át, ez vette, nem kellvén fejét azon törnié, miként verje Vácig az ellenséget. Hogy e kettő közül melyik állott vezényleti tulajdonaikra nézve magasabban, taglalni nem akarom; hogy Vetter gyakorlatiabb volt, az bizonyos, bár talán az újabb hadifők közül egy Hesz vagy Changarnier másképp manoeuvrirozott volna.

Magasabban állott Vetter még azon tulajdona miatt, hogy tervének fogamzásában és kivitelében nem igen kellett mások tanácsának hódolnia s függetlenebbül irányozhatta harei mozgalmait. El nem kell továbbá még felejtetni, hogy a száműzés őt tudományának további fejlesztésétől nem tiltja el.

Hanem — beh jó volna kitörülni minden nyelvben a nisi-, a but-, a mais-, az aber- és a hanem-eket! — megbocsát élő és nyesőkésem alá került barátom, — mivel ő akasztottan élő, tehát élő-halott *) — ha megfordítom azt a „de mortuis nihil nisi bene“-t, hogy „de vivis nihil nisi male,“ s ha hűbait szemére hányom, miként ez a jelen keresztény világban szokás — csupa felebaráti szeretetből, s ha úgy tetszik, saját megjavulása végett; ha nem bocsát meg, akkor szabad legyen neki a „si tu cuisses“-t engem illetőleg elmondania.

---

*) Az osztrákok által in effigie felakasztatott

Mint azt már a maga helyén elmondók, fölötte hibázott, midőn a fővezényletet Tisza-Füreden átvette, hogy Görgeynek imponálni nem tudott, s őt kalandba eresztette.

Az első hiba után jött első hadjárata felének hibája, midőn Kossuth jelenlétében Damianics által magának imponálni hagyott s merész ugyan, de sikert ígérő tervétől magát elüttetni engedte. Legnagyobb hibázott, hogy midőn már Füredről és Cibakházáról N.-Körösre ért, onnét re infecta Füredre kalandozott vissza, s egy hónapot vesztett, s hogy Füreden Damianicsnak Görgey-sugalta gorombaságai miatt magát epelázba dönteni engedte.

És miért? — Mert nagyobb értelmessége miatt hiú, önmagáról kelleténél többet képzelő, mások irányában feszes, mindig felebbvalóias magatartással birt. Miért is — bár érdemeit, hadi tapasztaltságát elismerék — schwärzgelbnek nevezték, nem szerették, s hol lehetett, ellene agyarkodtak.

Fájdalom pedig, bár többé feketesárgának nem tartatik, de mivel előbbi feszeségén keveset tágitott, az iránta való vonzalom is aligha gyarapodott.

D a m i a n i c s.

Damianics császári kapitányból királyi parancs szerint a magyar nemzetőrséghez őrnagynak

felebbeztetett. Később több vitéz és bátor tettei őt tábornokságra emelék, végre Haynau a civilizáció zárkövére, a bitófára emeltette.

Ő bátor, derék hazafi, bár határőrző s óhitű szülei őt szűk körben s vak engedelmességi irányban nevelék s fiatal korában az osztrák szolgálatba adák, a miért műveltsége, udvariassága a közönséges fokon alul állott; de természetes józan esze az igaz és törvényes irányt soha sem téveszté el, s bár rác volt, de szívében mindig magyar maradt.

Mint ilyen, midőn udvari ármány által a törvényes térről a forradalmira kényszerítettünk, egy pillanatilag sem késelt esztét és erős karját a hon jogának védelmére szentelni.

Ő férfikorát úgyszólván a táborban és katonái között érvén el, barátjainak tartott katonáival azok fáradalmait és szükségait szívélyesen megosztá, úgy vigsgaikban is szinte a pájtáskodásig részt vett, s becsét és tekintélyét mégis nemhogy nem veszté, sőt már athlétaí alakjánál fogva is — tudjuk, hogy a köznép képzeletében a király egy fejjel nagyobb a többinél! — imponált, s alattvalói irányábani barátságos viselete bizalmat gerjesztett, a miért tőlök atyjuknak, barátjuknak, tanácslójuknak tartatott, tiszteltetett, s készek voltak érte a tűzbe ugrani.

Bár a nagy vezénylői tehetséget nem adom meg nokie, de bátor és vitéz katona voltát, hosszabb szolgálatában nyert tapasztaltságát tiz kisebb-nagyobb csata és verekedés bizonyítják. Nagyobb had-

testek vezényletéhez megkivántató tehetségéről a szolnoki roham és bevétel, a Tápió-Bicskénél Klapkának sárbóli kimentése s a nagy-sarlói ütközet szerencsés kimenetele némileg kezeskednek, mit, hogy a legfőbb vezénylői szerepben be nem mutathatta, szerencsétlen lábtörése okozta. E sorok írója ezt hazai szerencsétlenségnek is nevezi; miért? — mert ha ez nem történik, G ö r g e y megsebesítettése után Klapka helyett D a m i a n i c s veszi át a vezényletet, s ki tudja, ha seregét a többivel idejekorán egyesíti, mily fordulatot vett volna az egész háboru!

Ami bizonyos, az, hogy ő a hazát saját egyénisége fölébe helyezte volna s a kormánynak inkább hódol, mintsem G ö r g e y n e k; mit Klapkáról elmondani — elég sajnós — nem lehetett.

Valamely delta-jegyű író a megholt constitutionális cseh lapban több élccel mint észszel cikkezvén honi dolgainkról és tényezőiről, D a m i a n i c s o t testileg-e, szellemileg-e, Kleberhez hasonlítja. Elfogadom némileg e sikerült hasonlatot, noha szellemileg és jellemileg a magyart amannak alárendelem. S mivel elfogadom, legyen D a m i a n i c s a magyar Kleber s hona sirassa s fájlalja hozzá méltatlan halálát, miként Napoleonnak Klebernek orvul meggyilkoltatásaért oka volt szomorkodnia.

Mivel pedig D a m i a n i c s ily kitünő helyet foglal el a magyar fiak közt, valóban sajnálni kell a becsületes embernek, hogy ezen honfui lelkiület is

darócos szeszélyétől, egy arc első kedvezőtlen benyomását, korlátozni nem tudó ellenszenvétől nehányszor olyannyira elragadtatott, hogy gyűlölete kielégítésének a haza érdeke mibe sem vételével nemcsak szabad tért engedett, de sőt az igazság és méltányosság megbántásával a nyilvános féktelenkedésre is rossz példát szolgáltatott: V é c s e y ellen Szolnoknál, V e t t e r ellen Körösön és Tisza-Füreden.

Bocsánat, tisztelt boldogult barátom, de mégis: amica veritas! Nyugodjanak békével hamvaidd, hiszen eljövend még az idő, mikor a haza tetteid emlékezetére oszlopot emelend.

A u l i c h.

A u l i c h derék, becsületes ember, gyakorlattal bíró és szolgálatát értő katona volt. Egyenes jellemét bizonyítja az is, hogy német-magyar létére, az osztrák szolgálatban beszívott engedelmességi elv dacára az alkotmányra tett esküjéhez hű maradt, Meglehet, hogy jó hadosztályvezető volt, vagy mint róla mondogatták, kiváló tartaléksereg-vezénylő; mivel pedig ezt mások mondják róla, nem akarom terhelni akaratlansággal, hogy Szent-Tamásnál idő előtt s parancs nélkül elhagyta osztályával állását; s hogy Kápolnánál — hogy sokat ne mondjak — tétlensége miatt az első nap eredménye kárunkra fordult; végre, hogy G ö r g e y t az utolsó percekben

szerfelett gyámolitotta, Dembinskyt pedig Szeged óta változatos parancsai által tehetlenné tette.

Béke hamvainak; s ha Kossuth valamikor oly szerencsés lehetne ismét a haza ügye élén szerepelhetni: bizonyára ismételné halála fölötti sirását, mert oly kedve szerinti, azaz irányában oly hajlandó hadügyminisztert többé nem fogna találni.

Répássy és Schweidel.

Répássy és Schweidel tábornokok jó s gyakorlatias lovas katonák voltak, gyenge vezénylői tehetséggel; különben jó és derék hazafiak.

Gr. Vécsey.

Gróf Vécsey jó organisáló volt, egy átterelt seregből jó sereget, ujoncokból rendes katonaságot tudott nevelni. Szép volt benne, hogy atyja elvei dacára, ki a cs. k. testőrség kapitánya vala, az alkotmányra letett esküjéhez hű maradt.

Lahner, Török, Gál.

Lahner, azelőtt csász. kir. katona, őrnagy, a magyar seregnél tábornok, — mint fegyvertár-felügyelő igen hasznos szolgálatot tett.

Török, a császári seregben mérnöki őrnagy, a magyar hadseregnél tábornok, darab ideig mint

komáromi várparancsnok, hadmérnöki szakmájában jó szolgálatot tett.

G á l, nyugalmazott cs. kir. hadmérnök-őrnagy, a haza ügye melletti fellépésével tábornokká lön. Kár volt benne, hogy fejében sok tudománya rendezetlenül létezett, sőt gyakorta hiányosnak mutatkozott. Sok eszméi, sok tervei voltak, de hasznavehető kevés.

XI.

Klapka György.

Klapka. Uraim, itt már le a kalappal! Ez mindannyiak között egy számmal többet birt. Mint Trias áll ő, azaz: temesvári lény, magyar alakítvány, és quod plus est: római lelkület. Utóbbivá forradalmunk egyik teremője avatta akkor, midőn teremtménye súlyedésnek indult, hanem ez mitsem tett; — ő rendületlenül állott.

Mivel pedig római lelkület volt, (mert ha annak nem teszik, kevésbbé bajlódnám vele), azért bocsánatot kérek, ha Pascal mondata szerint: „rien n'est brutal comme un fait“ ezen brutalitással irányában élni akarok, s mivel továbbá ily kitűnő ponton egyedül állott, bocsánatot kérek azért is, hogy ha Jean Paul ama triviális észrevételét használom, t. i.: „hogy az ember egy templomot vagy palotát inkább lep-s-l, mintsem egy kunyhót“; s mivel ezt teszem, hiszem, hogy máris elismerem nagy férfinak.

Forradalmunk előtt cs. kir. nyugalmazott hadnagy volt.

A sors eleinte nem igen kedvezett neki, mely több ideig a világ négy főirányában alárendelt szerepben engedte működni, s bár szolgálatát ezredesi címmel jutalmazá, magasabb röptének illő tért nem nyitott. Hanem kevés idő múlva ez is megnyílt előtte, mert a szerencsétlen Mészáros helyét váltá fel Kassánál, s jó reménység fejében nyert előléptetését nemsokára tettekkel váltá be.

A sors e bár késedelmes, de mégis megtörtént elismerését azzal boszulta meg, hogy azon császári elnyelőt (Schlick-et), kit Mészáros nem hogy nem birt elnyelni, sőt majdnem általa nyeletett el, — maga Klapka sem nyelte el, a mit rosz étvágyának lehet tulajdonítani, noha a derék lengyel Bulharyn eleget borsózá és paprikázá rá.

A többinél placidior crotalus, vagyis csörgő kigyó még egyszer merénylet az elnyelést, azonban bár a fagyott Tiszán átcsúszni tudott, de nehéz s nem eléggé benyálazott áldozata visszalöké őt.

A fél Caesar megvolt, mert jött, látott, győzött, s az országgyűlés kényelmesen ehette Debrecenben töltött káposztáját. Bár a Caesar felcicomázását más tollak segítették, de azért új hőssé lett.

A harc introibo-jában hadi képzettségéről eként kezeskedvén, hogy annak folytatásában mit mivelt, helyenkint láttuk, noha nem igen csodáltuk,

vége felé tapasztaltuk, s érte szerfelett nem dicsértük, s bocsánat, ha ezután sem dicsérendjük.

Takaros legény volt, s hogy az volt, tudta; hogy igézni is tudott, azt a szépnem tudja; s hogy e két szeretetet: a hazáét és a szép nemét párosítani birta, sőt még a harci mozgalmak alatt sem hanyagolta el — a mint róla a krónika mondja — azt meg tudja mindenki. Ez azonban csak mellékesen, s azért legyen mondva, mivel a biblia annak, ki nagyon szeret, sokat megbocsájt. Hol tanult, vagy hadi ismereteit hol szerezte? — nem tudom; de hogy ezek szép részével dicsekedhetett, annyiban igaz, mennyiben az sem lesz talán valótlan, hogy mégis kevesebbel birt, mintsem azt önmagával elhitette.

Nem volt szilárd jelleme, mégis magát nagy vezénylőnek hitte; hogy valódilag az volt-e? — ezt részint a már előhozott tények gyaníthatják, részint a későbbi történelem fogja megmutatni, legfőképe pedig az, ha Dembinszkynek háborunk kész leírása napvilágot látand.

Hogy jó hadosztály- s talán hadseregrész-vezénylő lehetett, ezt elhiszszük, bár Schlicket Kassánál hült helyén kereste; bár Verpelétnél vezényletét a legkritikusabb percben hagyá ott; bár Egerfarmost hadosztálya szerfeletti száma miatt védelmezni nem akará; bár Tápió-Bicskénél visszavetvén, hanyatt-homlok futott; bár végre Komáromnál is többet tehetett.

Mindezek dacára, — abból kiindulva, hogy

németesen szólva: fejével többször a falnak rohant, — okulván saját kárán, Nagy-Sarlónál meg Komárom körül már óvatosabban és célirányosabban működött, s ha a sors törvényes háborunknak hosszabb életet enged, több hasznos és kitűnő szolgálatot vitt volna végbe és pedig vezénylői képessége nagyobodásával.

Támadólagos hadi mozgalmainkat Stein szerényebben és győzelmesen kezdé, Klapka fényesen és szintén győzelmesen végzé. Amaz kényszerülve menekült, emez ellenét kényszeríté, hogy neki szerencsés utat kívánjon. Amannak neve a félholdba *) vegyülten elhangzott; ennek nevéhez Komárom átadása után gyászkönyek kötvék, miután legjobbjaink nemes és drága vérért vesztőhelyeken engedé kiontatni.

Az ugyan baj, ha a fénynyel végződött ilyen pályát ily siralmas hangok kísérik; hanem más részről, mivel az igazat s az igazságot csak az utónemzedék lesz képes kimutatni, még pedig akkor, midőn egész ügyünk összes tényezői egymásmellé állításából az kiderül, — addig tehát e sorok írója is ama régi prókátor-maxima szerint elmondja: „in obscuris quod minimum est, sequimur.“

---

*) Stein honvédtábornok, előbb a hadügyminiszteriumban a seregszervezés és felszerelés vezetője, később Gyulafehérvár ostromlója, Törökországban Mohamed hitvallására tért át.

Sajnálom továbbá, hogy ezzel még be nem rekeszthetem s hogy még némileg Klapkára kell alkalmaznom azt, hogy: „mond meg, kivel társalogsz, s én megmondom: ki vagy.“

Mit tehetek róla, ha Görgeynek, emez ördögös fényünknek és foltunknak rémképe áll előtttem? — Igaz, hogy valaki mondhatná, mi köze van ennek a főntebbihez? Bárha mi köze sem lett volna, jobb lenne. Akkor Miskolcon nem főzték volna ki azon szép tervet, mikép kelljen a hazát adandó alkalommal veszélyeztetni!! E kettős felkiáltó jelet önkényt tettem ide, sőt még nem is követhettem kérdőjellel sem; mert a ki a Kápolna körüli február 25-ki két hadi állást fontolóra veszi, — át fogja látni, ha akarja, hogy Windischgrätz ur, mihelyest Schlick vele nem egyesülhet — s ha Klapka nem engedi, nem is egyesülhet, — már előre is meg van verve. Sőt, ha Dembinszky első tervének pajzán meghiusítását a hátrálás után Tisza-Füreden új lázadással nem tetézik, — akkor midőn Damians Szolnokot bevette, a kápolnai ütközet csorbáját Szolnok bevételeének fontosságánál fogva olyással lehetett volna kiköszörölni, minek eredménye ismét az ellen megsemmisítése lehetendett.

Megesett, s így Klapkát többel terhelni nem akarom; hanem még engedelmet kérek, ha azt sugom fülébe, hogy képességénél fogva, hadi működését el ne hanyagolja, sőt önművelése mellett figyel-

mezvén arra is, mit tett és nem tett, vagy mit tehetett volna, összehasonlítás által vonja ki magának azon tanulságot, hogy jelleme hiányait: u. m. a této-
vázást, szilárdtalanságot, állhatatlanságot csak sok tudománynyal lehet képes jobb tehetségeivel súly-
egyenbe hozni.

XII.

A kisebb vezénylők.

K m e t t i mint derék gyakorlati gyalogos törzstiszt lépett a császári seregből a magyar ügyhez át. Ő több alkalommal s leginkább az öntervezte csornai csatározásnál tüntette ki magát. Mint tábornok jó hadosztály-vezénylő volt, s ha hona értelmét és karját még egyszer igénybe veendi, bizonyára még kitünőbb és hasznosabb szolgálatokat teend, mivel száműzetése alatt tehetségeit még jobban fejlesztheti. A haza számot tarthat rá, s ő jövőendő hivatásának becsületesen felelend meg *).

Nagy Sándor.

Nagy Sándor derék, művelt fiatal ember volt, természetes ügyessége mellett jó lovas katonából csakhamar megglehetős hadosztály-vezénylő leve.

---

*) Kmetti, a karsai hős, 1861-ben Londonban halt meg.

Jobb is lehetett volna, ha a sors úgy akarja, hogy az osztrák lovasságnál törzstisztig emelkedve, mint valamivel gyakorlottabb tiszt léphet fel ügyünk mellett. Ő akkor Pöltenberg barátjával s egy ezredbeli pajtásával, ki szintén művelt fiatal ember és derék lovas katona volt, jó akaratukat több gyakorlattal és tetteleges tudománnyal párosíthatta, s akkor mind a ketten talán több befolyást is gyakorolhattak volna, azaz, hogy Görgeynek, a nagy taktikusnak gyakran egy tömegben levő négy- vagy ötezer huszárjait célirányosabban használhatják.

Nagy Sándort Görgey nem kedvelte s ez igen mellette szól, mivel amaz az ügyet Görgey fölébe tette. Bárcsak ez alkotmányos ügyszere tetéről egyszer és akkor el ne feledkezett volna, midőn fővezéri parancs mellett Komáromból kiindítva, a helyett, hogy útját folytassa, visszafordult s ezzel Görgey ambíciójának, s Klapka gyöngeségének hódolt. Ez a haza veszélyét fokozá, önmagának pedig boszútól indított kelleténél több veszélyt szerzett, mi debreceni megveretését s végre Aradon bitófára emeltetését vonta maga után.

Gr. Leiningen.

Leiningen, a királyi vérrel rokon s nyugal mazott cs. k. kapitány, mint magyar katona tábornok, tetőtől-talpig becsületes ember, bátor és vitéz katona, külföldi létére magát a magyar ügy védel-

mére önkényt ajánlá fel, melynek derék pártolója s egyik vitéze volt.

Mint törzstisztet Cibakházánál láttuk s mint tábornokot jó alárendelt hadosztály - vezénylőnek kell neveznünk. Szolgálatá hasznos volt s még többet teend vala, ha G ö r g e y n e k vakon nem hódol és nem hisz.

G r ó f G u y o n.

G u y o n tábornoknak ha megadjuk, — mivel Angolhonból eredt, — hogy a magyar ügynek Richard coeur de lion-ja (oroszlánszívű Rickhárd-ja) volt, mindent megadtunk nekie, s többet neki sem nem adhatunk, sem róla nem mondhatunk.

G á s p á r.

G á s p á r gyakorlati lovas katona, cs. k. kapitányból magyar tábornokká lön, s az ügynek jó szolgálatával hasznára volt; csak a későbbi nemzedék fogja felvilágosithatni: vajjon a hatvani, nagysarlói ütközeteknél nyert érdemeit Komáromnál megszeplősíté-e? — honnét öt G ö r g e y a seregtől elküldé.

K n e z i t s.

K n e z i t s cs. kir. kapitányból magyar tábornokká lön; derék, horvát születésü ember s gyalog-

sági vezénylő volt ; magát több kisebb-nagyobb harcban kitüntette ; de Görgey őt seregétől mégis elmozdította, s ha nem hibázom, a szerencsétlen peredi csatánál elkövetett hibájaért. Görgey magát is elküldhette volna, mivel a vezéreszme is már hiba volt. Végre egy hiba annyi szerzett érdemet megsemmisíthet-e ? Ha Austria a harcban hibázó tábornokjait mind elküldi, egy egész sereg nyugalmazott tábornokja lenne.

A z A s b ó t h o k .

A három Asbóth egyike tábornok volt-e vagy ezredes ? elfeledém. De hogy a hadosztály-vezénylő Peredről szintén elküldetett, tudom. Ez — mint valamennyi Asbóth — magáról sokat tartott, hetyke is volt, de a legcifrább, és legjobb öltözetű debreceni térparancsnok.

P i g e t t i .

Volt egy Pigetti is, ki ezredesséig vagy tábornokságig vitte dolgát ; a hír róla keveset szólt, s ha szabad lenne rá alkalmaznom azt, mit egy római vagy görög bölcs az asszonyokról mondott : „hogya az a legjobb, kiről mitsem beszélnek“ akkor jó vezénylő lehetett. Politikából-e vagy mint az olaszok mondják : „colle buone o colle cattive,“ azaz jóval vagy rosszal vált-e el Vácnál Görgey seregétől ? — kérdés.

Lenkey.

Örülök, hogy Lenkey legalább Komárom körül tett valamit, mert másképp kénytelen lennék egész viseletét rozszallani. Szép vörös tollai voltak, a hazafiság mindig nyelve hegyén, tüzevő, s aztán, s aztán — —. Szép volt tőle, hogy hona szerencsétlenségén megbolondult, — ha jól hallottam; ha pedig ez nem áll, nem tudom mi történt vele; az igaz, hogy nem is kérdezősködtem *).

Dessewffy.

Dessewffy Aristides becsületes, derék magyar ember s jó lovas katona volt, ki több alkalommal kitüntette magát, hanem vezénylőségre hivatása nem volt. Kár volt érte, hogy Lichtenstein Ferenc herceg, osztrák lovas altábornok felhívására, magát az osztrákoknak adta át, bizván a herceg ama szavaiban, hogy bünbocsánatot nyer. Mit nyert? tudjuk. Ez is egy példa rá, hogy mily hitelt kell az ellenség hitegetéseinek adni, s egyszersmind szégyenfolt a különben lovagias hercegen, hogy ígérek által egy becsületes embert elcsábított, midőn bizonyos nem volt felőle, hogy szavának ura lehet.

---

*) Lenkey tábornok az aradi áldozatok egyike. K.

C z e c z.

C z e c z, a császári tábornokból átlépett fiatal főhadnagy s művelt katona, Erdélyben a hazának hasznos szolgálatokat tett, melyekért vitatlanul ezredesi rangra emeltetett. Megérdemelte a tábornokságot, melyre Bem őt a kormány és hadügyér dacára, s ép azért mivel ellenzették, felemelte; erre ugyan hatalma nem volt, s az erdélyiek Kiss Sándort érdemesebbnek tartották, de eldönteni nem akarom. Azonkívül vádolták, hogy kényelem, képviselés, estélyek s ily multságok keresése őt kötelessége pontos, szorgalmas és erélyes teljesítésében hanyagá tevék.

Mennyiben igaz ez? eldönteni ismét nem akarom, mert Erdélyben nem forogtam s nem is foroghattam; hanem midőn Bem Bánátba ment, s C z e c z e t tábornok-helyettesének nevezte ki s hagyta maga után, az orosz sereg beütése előtt a magyar sereg harcilag helyezve nem volt. Ezt hibájának nem akarom tulajdonítani, hanem midőn Bem Bánátból visszatért, az oroszok újra beütöttek s Bem tökéletesen verve, újra Temesvárnak tartott, hogy ekkor miért nevezte ki Stein tábornokot helyettesének? ez azt hiszem, némileg C z e c z e t terheli.

Bakonyi, Lázár és Eszterházy grófok.

Volt még (s talán még élnek) három tábornokunk, u. m.: báró Bakonyi, gróf Lázár, gróf

Eszterházy Sándor. Ezekben jó katonai s vezénylői tulajdonok léteztek, s ha meggyőződésök ügyünk igazsága s törvényessége fölött oly hamar nem változik, több hasznos szolgálatokat vihettek volna véghez.

Gróf Lázár és Eszterházy csakhamar visszatértek feketesárga első szerelmükhez, hanem Ausztria csak Eszterházyt jutalmazta őrnagyságrai leálacsonyításával, s ezt is talán csak azért, mivel nem egyedül szökött el, hanem még másokat is átszökésre buzdított. Gróf Lázárban Windischgrätz ur a jó szándékot 10 évi várfogsággal méltányolta. Bárá Bakonyi derék ember, jó katonas jó hazafi volt. Meggyőződését a császár s király közt nem birta tisztázni, s így, midőn Pestről először búcsuzott el az országgyűlés, ő is hátra maradt; mi lett belőle? nem tudom.

A z e z r e d e s e k.

Az ezredesek között sok katonai tehetség találkozott, kikből idővel igen jó magasabb fokú vezénylők lehettek volna. Ezek között, hogy a másvilágra szenderedtek néhányan, véghetlen kár, mint pl. Mikes Kelemen és Kiss Sándor, és hogy Kazinczyt, Ackermann és Gaál Lászlót Haynau a másvilágra küldte, hacsak ez utóbbi Haynaut meg nem csalta, mivel Temesvárnál egyik lába ellövetvén, abba nem halt meg.

Az élők egy része hazafiasságaért az osztrák börtönöket lakja, más része külföldön keresi kenyerét, de mindannyi edzi jellemét s a reménylendő jövő készen találandja őket arra, hogy a küzdőterre ismét kiszálljanak, s a haza igaz ügyét kivívják. Megbocsájtanak, ha névleg nem is sorolom elő őket, mivel érdemeiket a jövő jobban fogja szemlélni és felvilágosítani, mintsem én azt itt tehetném.

Azonban nem bocsájtánám meg magamnak, ha a tűzértség vezénylőiről megfeledkezném, mert ezek erélye nélkül ügyünket még rövidebb ideig védhettük volna. *Lukács* és *Mack* cs. k. főtüzérmesterekből vagy — mivel nem emlékezem — tüzérhadnagyokból vált s ügyünkhöz lépett értelminknek köszönhetjük tűzértségünk alakítását, miként a *Kaufmann* főhadnagyból lett hadügyi tűzérszakmány-főnöknek az első irányadást.

Hogy a gyenge növény értelmesen ápoltatott, mutatják zsengejökben is életteljes s csakhamar erőssé, izmossá kifejlődött gyümölcsei, melyekkel elleneinknek több győzelmes napjainkban kedveskedtünk.

Lukács mint hadi szertárunk fővezénylője és igazgatója, magának hervadhatlan koszorút szerzett.

Mack ot, ki háborúnk elején vitézül harcolt, jellemében Komárom ölte meg, s ezen jellemhalála mindaddig tartand, míg a jövő osztó igazságával ki nem fejtendi, vajjon méltányosan bántak-e vele?

P s o t t á t D e m b i n s z k y különösen jó és szorgos tüzér-főnöknek nyilatkoztatá, s ez dicséretére elég.

R a p a i c s talán egy második L u k á c s lehetett volna, ha háborúnk tovább tart.

Többi tüzéri tehetségeinket jövő történészeinkre bizom; ezek kitünéseire, valamint azokéra, kik alezredességtől lefelé eső tisztségekben működtek, e sorok írójánál jobban fognak emlékezhetni.

XIII.

Mészáros Lázár önmagáról.

Hadi szereplőink leírását lehetőleg és telhetőleg bevégezvén, e lapok írójáról csak annyit hozandunk fel, a mennyi elég leend arra, hogy tökélesen kiismertessék, bár ha már őt meglehetősen ismerjük. Mit ő talán szépítéseül vagy hibáinak eltakarással kihagyott, azt Klapka és Görgey is híven megtették*), s így „opposita juxta se posita magis elucescunt.” — Klapka gyöngeséget, erélytelenséget hányt szemére, s ez igaz, hanem annak hasznát Klapka és barátja, Görgey vették, kikkel Kápolnánál katonailag kellett volna elbánni; Görgey Mészároshoz ellene támasztott oppositíóval, s ennek letétele után önmaga kineveztetéseért nagyravágással terhelte, — erre azonban a vádlott vállat vonit, szemébe nevet és sajnálkozik fölötte, hogy jobb sze-

---

*) Célzás Görgey és Klapka forradalmi emlékirataira.

mei nem voltak; Klapka Mészáros t Komárom-tóli visszafordulásaért rosztalja, s jól teszi; mert Klapka tudta, de Mészáros nem, hogy az osztrák ágyuk a parton örömtüz-adásra s fogadtatásának ünneplésére voltak felállítva; mit azonban Klapka tudni nem látszik, de e sorok írója igen, ez az, hogy — Mészáros ezen visszatérése szerezte neki „a római lelkület“ címet.

A hatvani, tápió-bicskei győzelmek után a se-regnél való meg nem jelenését szintén hibájakul rója fel, s igaza van, legfőképp azért, mivel, miután Vettert agyba-főbe gorombáskodták és sokban fölötte engedetlenek voltak, bravót és da capot nem kiáltott nekik Mészáros.

Jó ember az a Klapka, és szép benne, hogy a magyar égen ő, és barátja: Görgey, a nagy és kis medve, — ki melyik, rájuk bízom; de mivel a hon magát fényük által világíttatni nem akarta, fényök elveszett.

Az igaz, hogy kívülök mások is többé-kevésbé kellemetlenül nyilatkoztak Mészárosról, s hiszem, hogy még többen fogják őket utánozni; azonban rajta! csak folytassák, mert bizony-bizony ítéletökben embereknek fognak mutatkozni, kikről majdan azt mondandják, hogy másnak vagy többet vagy kevesebbet tulajdonítanak, csak azt nem, mi e kettő között van.

Mi e sorok írója? mi nem? — azt az elbeszé-

lés megmutatta*), s a mit nem mutatott meg, azt a későbbi világ megmutatandja, ha érdekesnek találndja. De a mit önmagáról bizvást elmondhat, az, hogy magának felsőbbiséget miben sem követelt; hogy mindenkiben jobbat, ügyesebbet szeretett látni, következőleg azt méltányolni is; hogy igazságtalan lenni nem tudott, s hogy hibáit nemcsak beismerte, de ki is nyilvánította. Magát nagy hadvezénylői tehetségnek soha sem tartotta; a mit tudott, értett s hosszú szolgálata után értenie kellett: az a lovas szolgálat volt. Ebben azonban a sors nem engedte meg, hogy függetlenül, s egy sereg egyesülténél ezzel kapcsolatban működjék. Turánál látszólag fővezénylő volt ugyan, de tetteleg hárman vezénylettek.

A mi pedig ezzel összeköttetésben áll, tudnillik a többi fegyvernemek közös összmunkálkodása, azt annyiban érté, hogy tagadólagos agyveleje mások hibáit megítélni jól tudta, bárha a ténykedésnél ő maga szintén elég hibát követett el.

Röviden: ő magát egyszerű és becsületes embernek érzi, s még rövidebben: a jövőre nézve magát minek sem tartja.

Ezekből mit tanulunk? — Mivel a mult minket felülről lefelé s alulról fölfelé összesen s egyenkint elég hibával terhel, mit vonunk ki a jövőre? — Mily honi hadi reménységeink vannak? — persze egy jönni kellő időben, mint a hogy Napoleon szent-

---

*) T. i. Mészáros „Emlékiratai.”

ilonai Prometeusságában Foy, Clausel és Gerard tábornokoknak mondta.

Akárhányszor forgatom és nézem át elő, de bebörtönözött vagy száműzött hadi értelmünk lajstromát, lelkiismeretesen véve a dolgot, egyet sem tudnék megnevezni vagy mutatni, kit jövő megváltónknak tarthatnék egyedül.

Bocsánat édes lelkem cimborám, (Kossuth, ki valahányszor e sorok írójával összejött — mi igen-igen ritkán történt — őt nevezte így) még téged sem. Kossuth száműzetésében azt mondja, hogy a stratégiát és taktikát érti. Ha érti, jól van, de a ki magasabb reptű felfogásokkal bír, nem bizonyos még, hogy a szolgálat részleteit vagy a természeti erők kifejlesztésének határpontját is ösmeri, — hogy a más nap kellékei kielégíttessenek. Ki pedig ezt nem, vagy csak kevésbé bírja, azon felsőbb észbeli tehetséget sem bírja, mely az alárendelt erőket magasabb s az egészet átkaroló pontról egy célra vezesse.

S így bizony, hacsak egy új forradalom új eszeket és tehetségeket nem terem, mihez azonban reménységünk lehet, mivel máshol is megtörtént, s adja Isten, hogy úgy legyen s hogy én hibázzam! midőn mondom, hogy bizony újra kölcsönöznünk fog kelleni hadi szellemirányzót, mi pedig baj, nagy baj, sőt — mint láttuk — káros is.

Baj pedig; mert vajmi nehéz oly egyéniséget találni, ki hadi képességén kívül még annyi emberrel való bánás tudományát is párosít magában, s

oly részrehajlatlan igazságszeretetet tanusítson, mely a magyar fogékonyságon, fegytelenségen erőt legyen, népünk bizalmát, hajlamát megnyerje s egy közös cél felé sikerrel vezethesse. S ez a legfőbb pont: a szellemeket, az akaratokat magának lekötölni tudni.

Az értelmi tehetségek a másodfoku s kisebb fontosságu kötelességek végbevitelére — hála az égnek — nemcsak nem hiányoznak, sőt még az elsőség felé is billenvén, oly bőven léteznek, hogy csak alkalom és idő kell, mikép a vidéki vagy külföldi elsőséget is nélkülözhezzük.

Ez után nem lenne több mondani valóm a katonaságról, nehogy — mivel magamat a mult idő emberének nyilatkoztattam, nem pedig a jövőének — körmömre koppintsanak, mondván: „hohó! hallgass, hogy bölcsész maradhass“; — örömet hallgatnék, ha idő és papiros elég nem lenne előttem, de mivel elegendő van mind a kettőből, tehát személyeket daguerotipirozok, tanulás kedvéért inkább, mintsem tanításért; sőt itten örököszömnek előre meghagyom, hogy e képeket semmisítse meg, ha akarja; ha nem akarja, maradjanak miként jönnek:

Vetter. — Legtöbb gyakorlati hadi tudományyal s olvasottsággal bir; jó hadtest-vezér, sőt Turenne-szabta seregszámnak is jó vezénylője. Bir-e vagy birand-e annyi genialitással, mely kevés erővel sokat s annyit tudjon végezni, mint a mennyi kell a

magyaroknak, hogy az erősen megszállott hazát felszabadítani tudja? — kérdés; — a feleletet várjuk.

Perczel jó mozgó vagy portyázó hadtest-vezénylő, teremtő erővel; több szaktudománnyal, több gyakorlattal több, sőt sok is lehet.

Klapka csak tanuljon, csak gyakorolja magát, a három fegyvernem használatát összeköttetésben csak tegye magáévá s azután 20 ezeret még jól vezénylend.

Kmetty jó hadtest-vezénylő volt, s még jobbra fejlesztheti magát.

Czecz, ha véralkata, akarata s erélye hiányán erőt vesz s tanul, jó hadtestvezénylő lehet.

Kis Pálnak jó hire volt; miért, hogyan s mikép? nem tudom, s azért azt, mi lehet még belőle, — függőben hagyom.

Guyon — alig hiszem — hogy Törökhonból valamivel többet hozzon vissza, mintsem vitt oda magával; ez pedig a bátorságon kívül sok nem igen volt.

Még más tábornokok képét kellene ide mázolni; de mivel a színpadot a dráma felében vagy háromnegyed részében elhagyák, — menttek maradnak.

Az ezredek közül itt legelől Hollán Ernő álljon, az utolsó pétervárad-i várparancsnok, kit én szerény viselete, szép jeleme és tudománya kép-

zottsége miatt hazai reménynek szeretek nevezni s nevezek is, s kiből még sok válhat s pedig igen sok, ha a mérnöki korlátolt körből magasabb, szélesebb nézetekben képezi magát.

Utána jöjön mérnöki collegája: Szabó István, kiben virgouc és tudományos észlakik s annyi, hogy egész lélekkel való kiképzésére adván magát, igen jó vezénylő lehet belőle. Hanem szeleburdiságát félre kell tennie, mit, remélem, a számüzött nyomora le fog hangolni, hogy ne kelljen azt mondanom: „Er ist ein Genie, weil er sich niemals geirrt.“

Ezekből jó és tudományos tábornokokat várok, ha el nem hanyagolják a hadi tudományokat; ilyenek még: Tóth Ágoston, Gál Sándor, Szekulics, Forró, Fornet, Zambelly.

A tábornoki reményekhez csatolom még gr. Bethlen Gergelyt, a próbált lovas vezénylőt; gr. Teleky Sándort, a sok élccel bírót; Beniczkyt, a jó portyázót; Thaly Zsigmondot, b. Meszenát, Albrechtet, Perczel Miklóst, gr. Eszterházy Pált, gr. Andrássy Gyulát, Kiss Miklóst, Srétert s azokat, kiket feledtem, s végül hű követőmet: Katona Miklóst. Hanem mindenesetre, ha a hazai követeléseknek megfelelni akarnak, s e sorok írójának itt előadott véleményét meghazudtolni nem szándékoznak, — a hadi tudományokkal vesződniök kell, azaz: mint a schwarzgelbek mondják: büfflirozniok.

Álljanak végre még azok is itt, kik mint jó és

bátor katonák, az adott parancsot a legnehezebb körülmények közt is hiven teljesítették, kikről következtetés-kép reményleni lehet, hogy azt annak idején is tenni fogják, s a kiket mint kevésbbé ismerteket, osztályozni nem akarok; ezek: Hertelendy, Mesterházy, Berzek, Rohonczy, Pongrácz, Sebők, Schultz, Kosztolányi, Máriássy, Szabó Zsiga, a két Asbóth, Zichy Ottó s a vitézek között vitéz Földváry Károly stb.

(Vége).

TARTALOM.

	<i>Lap</i>
I. Jogos volt-e forradalmunk ?	7
II. Volt-e biztos remény forradalmunk sikerére ? . . .	12
III. Mi jövönk van a forradalom bukása után ? . . .	17
IV. Kossuth	20
V. Forradalmunk polgári államférfiai	36
VI. A képviselőház	43
VII. Forradalmunk hadvezérei	48
VIII. Görgey	61
IX. Perczel Mór	69
X. Kiss Ernő és többi hadvezérünk	74
XI. Klapka György	83
XII. A kisebb vezénylők	89
XIII. Mészáros Lázár önmagáról	98